

NAȚIONALISMUL ETNIC ȘI PSEUDO FAPTE ISTORICE, PRECUM "REGELE DAC BUREBISTA", "STATUL" SĂU, "EXPANSIUNEA DACICĂ": O CONTRIBUȚIE LA DECONSTRUCȚIA IMAGINILOR ISTORICE ȘI ALE CONSTRUCȚIILOR AXIOMATICE ÎN NUMISMATICĂ ȘI ARHEOLOGIE

*Karl Strobel**

* Universitat Klagenfurt, Österreich; strobel.karl@mein.gmx

Abstract. The misconception of the creation of a Dacian state or even empire by the so called "*Dacian king Burebista*" having its centre in "*Sarmizegetusa*" became pseudo-historical but is a popular part of the Romanian national history in as much as the idea of a "*Dacian*" or "*Geto-Dacian*" people as a homogeneous ethnic unit being a basic notion of the axiomatic conception of autochthony and continuity of the Romanian people within the territories of modern Romania. However, there is no scientific basis for these conceptions. Instead, science is replaced by the dogmata of Romanian ethno-nationalism. In archaeology, the all over dominant ethnic labelling "*Dacian*" of material cultures of even of single objects or relicts leads to disastrous misunderstandings. The same is true for the for the dogmatic historical fiction that "*Burebista*" (i. e. *Byrebistas!*) should be the founder of a Pan-Dacian centre in Sarmizegetusa and that the core of his realm should be in South-Western Transylvania. His rule should have changed the material culture in Transylvania and beyond creating the so called "*classical Dacian culture*", and even the currencies used in the whole region. Thus his reign, which should have started 80 BC, became a fixed point in the chronology of Romanian archaeology and numismatics with disastrous consequences. All these pseudohistorical but popular dogmatic speculations and scientific misinterpretations in ethnic and historical labelling are not only to find in modern Dacism, but also in scientific historiography and Romanian national history, and in archaeological and numismatic practice, even in latest literature.

At the beginning, the name "*Dacians*" was a socionym, the self-denomination of the warrior-elite in the South-Western part of Romania and in Oltenia, being part of the Padea-Panagjuriski Kolonii social and cultural group south of the Danube. Later, the name "*Dacians*" developed into a summarizing exonym, a pseudo-ethnicity, used by the Romans for all population groups north of the Lower Danube who were neither Germans nor Sarmatians. In the Greek tradition, all the people north of the Thracians and the Haemus mountains in the wider hinterland of the Black Sea coast up to the Scythians and later to the Sarmatians were Getae, also a summarizing exonym. The numerous real ethnic names were hidden behind these exonyms. The Getic king

Byrebistas had built a short-living rule in the West-Pontic area, based on an overlordship over different Getic groups and tribes in the fifties of the 1st c. BC. In the west, the Triballi and Scordisci were his allies. His domination never expanded over Transylvania or the Carpathian Basin or into Slovakia. His power centre was in the eastern part of Moesia in the hinterland of Dionysopolis. During the Roman Civil war 48–45 BC he expanded his power into northern Thrace and over the Greek coastal cities which had been already under Roman domination. When Byrebistas died, in an internal revolt in 44 BC, his personal regime and its regional dominance collapsed. There was never a succession to his kingship nor a continuity of his realm, core-theories of the continuity-dogma, but only based on a false interpretation of Jordanes and fictitious historical constructs.

The topics of the last section of the paper are the development of pre-Roman coinage and currency and the question of the gold and silver Kosōn-coinage.

Keywords: “*Dacians*” as a pseudo-ethnos, denomination “*Dacians*” and “*Getae*” in Antiquity, modern Dacism, Byregistas, Dekaineos, Akornion, Cotiso, Strabo, Jordanes, pre-Roman coinage and currency of the Middle and Lower Danube area, Kosōn-coinage, construction of axiomatic chronologies in archaeology and historiography, ethno-nationalism in Romanian national history.

1. Introducere

Problema cronologiei emisieii monedei preromane în spațiul dunărean este un exemplu clasic cu privire la rolul catastrofal al dogmelor istoriografice, susținute de scrierea istorică etno-națională din secolele XIX și XX, de doctrina istorică naționalistă sau de “papii” științei, ale căror concepte axiomatice nu s-a permis să fie contrazise sau care au fost recunoscute într-un anumit mod ca ultimul adevăr. Pentru cazul din urmă, tezele lui Robert GÖBL și Gerhard DOBESCH despre începutul și sfârșitul emisiunii monedei preromane în spațiul dunărean și sud-est alpin sunt chiar un exemplu clasic¹. O teză centrală “sprijinindu-se” reciproc a ambilor autori susține că boii, după ce au atacat fără succes “*Noreia*” pe la 60 îHr, s-ar fi stabilit în Slovacia vestică și ar fi fondat regatul “*boilor mari*”, ca și *oppidum*-ul Bratislava², care ar fi fost distrus prin campania “regelui dac Burebista” de pe la 40 îHr, fapt care ar fi însemnat sfârșitul emisiunii monetare a boilor. La fel de problematic este vechiul clișeu al “*antropologiei barbare*”, cu consecințe îndepărtate și orientată în sensul morfologic cultural, răspân-

Traducător: dr. Emilian TELEAGA, Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan”, București. Minore modificări au fost aduse în cursul pregătirii pentru publicare de către editor. Studiul a fost publicat în limba germană în *Arheologia Moldovei* (ISSN 0066-7358, 2501-5893), XLII (2019), pp. 21–66.

¹ Göbl, 1994; Dobesch, 2001, p. 781-811, 813-822. În legătură cu aceasta deja în detaliu Strobel, 2014; Strobel, 2015a.

² Göbl, 1994; Dobesch, 2001, p. 775-780.

dit de G. Dobesch într-o serie de lucrări³, care este influențată puternic de antropologia culturală susținută de profesorul său Fritz SCHACHERMEYR după 1945, în continuarea lui Oswald SPENGLER. Pentru Schachermeyr aceasta era calea "filosofic istorică" de a menține mai departe reprezentările susținute de el înainte de 1945, marcate de concepția sa național-socialistă și rasial-biologică, în principal în forma unui rasism al culturii în sensul unei concepții istorice cultural-morfologice și biologic-rasiale⁴. În ciuda respingerii începutului baterii monedelor pe la 60 îHr, acum unanim acceptate, care a fost afirmată de către R. Göbl, Eva KOLNIKOVÁ susține, sprijinindu-se pe reconstrucția istorică a lui G. Dobesch, că un "*conflict între boii și daci*" s-ar data la sfârșitul anilor '40 ai secolului întâi îHr, care însă nu a atins Bratislava; ea crede că se poate sprijini pe tezaurul de la Gerlitz în Carinthia⁵, pentru că acesta conținea un quinar din anii 43/42 îHr (normal doar un *terminus post quem!*)⁶. Războiul dintre boii și daci ar fi însemnat o cotitură economică importantă și ar fi dus la sfârșitul baterii tetradrahmelor boilor (numite în literatura mai veche hexadrachme). Atunci când dacii, a căror prezență ar fi dovedită de un denar republican imitat dintr-un tezaur de la Devin⁷, s-ar fi retras după moartea lui "Burebista" de pe la 40 îHr din zona Dunării mijlocii, noricii ar fi preluat supremația în locul lor, ceea ce ar rezulta din prezența sporită a monedelor norice⁸. Prin aceasta Kolniková urmează, pe de o parte, o datare timpurie axiomatică a numismaticii române, aceea a copiilor denarilor romani republicani în spațiul României (printre alții Constantin PREDA), care este legată de afirmația unei monetarizări intenționate ca urmare a introducerii noii monede principale denarul în "*statul lui Burebista*". Pe de altă parte, aceasta se bazează pe imaginea pseudoistorică, difuzată de G. Dobesch, a unui regat noric în Carinthia, care deja a fost deconstruită în altă parte⁹. Pe această bază îndoielnică și pe punerea sub semnul parității a regatu-

³ mai ales în Dobesch, 1995, parțial susținut polemic în Dobesch, 2004.

⁴ Vezi Pesditschek, 2009, mai ales p. 641-652, 735.

⁵ Kolniková, 2015, mai ales 264 și urm. Așa numitul tezaur Gerlitz a fost găsit în 1903 și 1904 ca descoperire monetară împrăștiată de 38 de monede de argint, împreună cu două brățări La Tène târzii din argint într-o depunere de pietriș alunecat lângă Niederdorf; 20 tetradrachme ADNAMATI, NEMET, ATTA, SUICCA (toate în Muzeul orașenesc Villach) și 8 NONNOS (3 ebd.), 8 BIATEC (3 ebd.), 1 DEVIL (ebd.), 1 Quinar RRC 498/3 (ebd.). Determinant Luschin von Ebengreuth, 1904, p. 73-102; necesită corectură *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich* II/3, 6/14 (3), monedele nr. 1 (Phlius) și 3 (Vârteju-București) nu aparțin descoperirii, nr. 2 (Kugelreiter) nu există.

⁶ Quinarul deja uzat reprezintă un *terminus post quem*; depunerea tezaurului pe axa de comunicație tradițională șaua Neumarkt – St. Veit – Feldkirchen – bazinul Villach, la vărsarea pârâului Afritz în fostul capăt de vest al lacului Ossiach, a putut să se petreacă în contextul războiului noric la ocuparea regatului noric, vasal până atunci, cu nucleul în Slovenia de nord (centrul Celeia/Celje) în anul 16 îHr sau e vorba de o depunere votivă din 30/20 îHr. Faptul că în zona Dunării mijlocii, cu prilejul unui război daco-boic, s-a ajuns la ascunderea unui tezaur la marginea bazinului Villach, depășește orice credibilitate. DEVIL-varianta 2 este datat acum în perioada augusteică timpurie.

⁷ Kolniková, 2005, conține de asemenea monede eravisce.

⁸ Kolniková, 1996.

⁹ Strobel, 2015a.

lui noric (care cu zona sa principală din Slovenia nordică și centrală nu a depășit nicio dată culmea principală Tauern) cu provincia romană mai târzie este legat și materialul din această zonă, până în zilele noastre, de către arheologia cehă și slovacă cu o presupusă expansiune a puterii politice și teritoriale a regatului noric în zona de vest a Dunării mijlocii¹⁰. Chiar și în 2015 Jiří MILITKÝ datează încă începutul emiterii hexadrahmelor după Göbl și Dobesch “*probabil în anii 60 ai secolului I. îHr*”, “*sfârșitul monetăriei de la Bratislava*” la sfârșitul anilor 40 îHr, “*atunci când boii și tauriscii au fost decimați de către regele dac Burebista*”. Militký a repetat ultima dată această interpretare a sfârșitului monetăriei “*boilor*” la cea de-a opta Conferință a numismaților austrieci din 2018 de la Klagenfurt.

La aceasta se adaugă orientarea naționalist - ideologică a arheologiei române, care chiar și în zilele noastre abia începe să fie pusă sub semnul întrebării¹¹. Astfel, Ion Horațiu CRIȘAN¹² a inventat, în anul 1955, așa-numita ceașcă “dacică”, un tip funcțional lucrat cu mâna, răspândit încă din secolul VI îHr (opaiț), ca fiind trăsătura etnică definitorie pentru daci și ca urmare arheologia română declară toată ceramica pre-romană de la nord de Dunăre până în Carpații de nord, începând cu sfârșitul primei epoci a fierului în secolele VI respectiv V îHr, ca fiind dacică sau geto-dacică. Este clar că aceasta este o continuare directă și clară a axiomei greșite a lui Gustaf KOSSINNA, a susținătorilor și epigonilor săi¹³. Această *ethnic labelling* pentru creațiile culturii materiale și alegerea selectivă a tipurilor ceramice ca semne etnice a fost preluată fără critică în arheologiile statelor blocului estic și este până astăzi redată nu doar în lucrările colegelor și colegilor mai bătrâni. Tocmai în cercetarea slovacă și poloneză sunt folosite până astăzi axiomele etnice dacice în interpretarea culturii materiale și duc în Slovacia la construcții nefondate ale expansiunii sau migrației dacice. Referitor la aceasta, metoda unei interpretări entice a grupelor culturale materiale, definite arheologic, sau doar a unor elemente selectate, valorificate greșit ca semne etnice ale materialului arheologic, mai ales atunci când este vorba de tipuri funcționale de lungă durată, trebuie să aparțină definitiv trecutului, după lucrările fundamentale ale lui Sebastian BRATHER¹⁴. Respingerea unei întoarceri de la interpretările etnice, observată deseori în Europa de sud-est, este legată constant cu istoriile naționale corespunzătoare¹⁵. Un ethnos dacic nu a existat, așa cum nu a existat unul getic sau tracic. Toate aceste ethne sunt doar tradiții nominative sumare și exonime din partea observatorilor antici și a etnografiei antice, însăși denumirea exonimă “*daci*” se dovedește a fi o construcție a

¹⁰ Astfel Čambal, 2004, p. 77; Čambal *et alii*, 2016 (tipuri de vase din sud-vestul Slovaciei, Austria inferioară și Stiria ca “*marfă norică*”; monede de tip Karlstein și importuri sudice declarate “*norice*”).

¹¹ Vezi Strobel, 1998; Strobel, 2005-2007; Strobel, 2019b, p. 111-112, 142-143; Niculescu, 2004-2005; Henț, 2018. Naționalismul etnic în lingvistică românească vezi Kramer, 1999-2000.

¹² Crișan, 1955; Crișan, 1968; Crișan, 1969a; Crișan, 1969b; Crișan, 1970; etno-naționalist și relevant ideologic același Crișan, 1986.

¹³ Vezi Grünert, 2002; contra etnomaniei lui Kossinna deja Wahle, 1941 era critic.

¹⁴ Brather, 2000; Brather, 2002; Brather, 2004; Brather, 2007; Brather, 2009a; Brather, 2009b; Brather, 2011. Numeroase contribuții publicate din nou în: Spinei, Rubel, 2008.

¹⁵ Vezi chiar Boia, 2017.

tradiției romane¹⁶. În acest context este de amintit doar problematica conceptului de celți¹⁷. Deoarece, fie vorbim despre cultură arheologică și specificitățile ei referitoare la purtătorii unei forme a orizontului cultural La Tène, fie însă urmărim o definiție lingvistică în sensul vorbitorilor unei limbi sau unui dialect din interiorul familiei de limbi și dialecte definite lingvistic ca celtice, însă e de ținut seama de faptul că limbile vorbite deseori nu pot fi percepute, iar valorificarea onomasticii pentru determinarea spațiului original lingvistic-cultural sau chiar etnic al persoanelor este permisă doar după o critică corespunzătoare¹⁸. Referitor la aceasta, este de mult cunoscut faptul că cultura La Tène și spațiul lingvistic celtic nu se suprapun în nici un fel. Varianta a treia explică aceasta prin faptul că geografia și etnografia antică a împărțit mai întâi zona de nord a oicumenei în *keltiké* în vest și *skythiké* în est, iar din a doua jumătate a secolului I îHr în zona celților și galilor în vest și a germanilor și sarmaților în est¹⁹. Însă în mod normal celții și germanii au fost ancorați în memoria culturală a Europei din secolul XIX ca prezențe pseudoetnice. Referitor la aceasta trebuie mereu subliniat că germanic, celtic și roman sunt de folosit și de considerat astăzi dincolo de construcțiile istorice naționale, ca simple convenții nominale ale tradiției științifice moderne²⁰. Aceasta este valabil desigur și pentru conceptul sumar al monetăriei est-celtice.

Noua ediție a *Istoriei Românilor* (ed. A. Vulpe/M. Petrescu-Dîmbovița, București, 2001, vol. I; a doua ediție revăzută în 2010) este în continuare marcată de numeroase postulate și construcții, dar și parțial de prescripții ideologice. Reprezentarea despre "Burebista", perioada post 44 îHr și "Civilizația geto-dacă" de Ioan GLODARIU și Constantin C. PETOLESCU sunt foarte problematice (mai ales p. 667–843; în mare parte încărcată de postulate și construcții cunoscute). Dacismul răspândit în spațiul public românesc, dar și în părți largi ale științei dominante de acolo, stăpânește nu doar discursul public și mediatic, așa cum este cultura politică, ci găsește de asemenea adepți convinși din generația tânără de arheologi și istorici. Și oameni de știință, care se exprimau anterior critic și diferențiat, se întorc tot mai mult la vechile dogme ale dacilor. Exemplară pentru imaginea istorică română a "epocii lui Burebista", stabilită între 80 și 40 îHr și devenită dogmă prin exagerare (întemeierea primului stat unitar, independent și centralizat pe teritoriul românesc etc.), este reprezentarea influentă, concepută de I. H. Crișan²¹. I. Glodariu vorbește în introducerea sa, concepută pentru învățămân-

¹⁶ Vezi Pliniu, *Naturalis historia* 4, 80. În curând pe larg Strobel, 2019a; Strobel, 2019b, p. 131-143, 171-207; Strobel, 2019c, p. 498-524.

¹⁷ Strobel, 2017.

¹⁸ De amintit este aici preluarea numelor celtice cu rezonanță ca *Boiorix* de către neamul conducător al cimbrilor în cursul migrației lor sau de faptul că medicii și poete și arhitecții din lumea romană alegeau un nume grec, care practic era un atribut calificativ. În Egiptul roman egiptenii autohtoni primeau la intrarea în legiunile de garnizoană de la ofițerii care-i recrutau nume romane după plac, astfel că numele gentilic *Iulius* nu trebuia să indice acordarea cetățeniei în epoca iulio-claudică. Materialul onomastic din cariere de piatră imperiale din Egipt arată "romani", care foloseau doar limba greacă, și "greci", care comunicau doar în latină.

¹⁹ Strobel, 2015b.

²⁰ Vezi contribuțiile corespunzătoare din Burmeister, Müller-Scheeßel, 2011.

²¹ Crișan, 1975; Crișan, 1978; caracteristic Crișan, 1979 "Statul dac centralizat și independent

tul academic, mereu despre stat dac organizat cu instituții și ierarhii clare; cetatea de la Costești ar fi fost reședința lui Burebista din toată perioada stăpânirii sale, Grădiștea Muncelului sfântul munte Kogaionon al dacilor și reședința lui Decaeneus (Dekaineos) și așa mai departe²². Statalitatea dacă, creată de Burebista, a fost continuată fără întrerupere până la Decebalus și de-a dreptul până la cucerirea romană din 106 dHr. Mai mult, Burebista și ajutorul său Decaeneus trebuie să fi conceput o nouă ordine socială și religioasă și să fi introdus o viață economică monetară, în care acum denarul roman ar fi fost preluat ca monedă²³. Încărcate cu ideologii etno-naționale și pseudoistorice, așa cum sunt dogmele autohtoniei și continuității, sunt ultimele lucrări ale lui C. C. Petolescu, foarte influent în mediul academic, despre Dacia milenară, despre o “*sinteză arheologică și istorică*” a genezei poporului român și despre Decebalus²⁴. Pentru deconstrucția acestor imagini istorice și a schemelor cronologice izvorâte din acestea trebuie acum urmate două direcții: pe de o parte, în primul rând, o analiză a afirmațiilor izvoarelor despre perioada regelui get Byrebistas și a presupușilor săi urmași de pe “*tronul regal dacic*”, iar pe de altă parte printr-o schiță a dezvoltării emisiunii monetare și a curentelor monetare la Dunărea de Jos.

2. Apariția numelui dacilor²⁵

În numirea oficială a dușmanilor Romei, dacii apar mereu ca o populație de la nord de Dunăre, așa cum formulează Augustus însuși în a sa *Res Gestae* (RGDA 30,2): “*Citra quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis victus profligatusque est, et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit*”. Horațiu urmează acest mod de exprimare oficial din partea romană încă din vremea războiului iliric al fiului lui Cezar (în *Carmina* 1,35,9; scrisă la 33/31 îHr; în orice caz înainte de Actium) și-i face să apară deja pe la 30 îHr în cea de-a doua carte satirică (*Satire* 2,6,53) ca dușmani importanți ai Romei²⁶, anume că ei ar fi provocat aproape căderea Romei în vremea războiului civil (*Carmina* 3,6,14 scrisă la 28 îHr), acum însă s-ar teme de cohortele Romei, ceea ce înseamnă după înfrângerea bandelor dacice și distrugerea lui Cotiso din 29/28 îHr (*Carmina* 3,8,18; scrie să 1.3.25, compară rândul 23 *Cantaber sera domitus catena*)²⁷. Prima mențiune a numelui de “*daci*” se găsește în descrierea munților pădurilor hercinice la Caesar (*De bello*

condus de Burebista”.

²² Glodariu, 2001.

²³ Încă, de exemplu, Șerbănescu, 2017. Complet exagerat din punct de vedere al dezvoltării comerțului și economiei autohtone ca presupusa monetarizare a vieții Glodariu, 1971; Glodariu, 1974; Glodariu, 1976.

²⁴ Petolescu, 2010; Petolescu, 2016; Petolescu, 2017. Tot așa problematic și speculativ Petolescu, 2018 (“*Le substrat méso-géto-Dace*”, “*La romanité daco-mésienne*”).

²⁵ Strobel, 2016b; despre dezvoltările istorice și cultural-istorice vezi în curând Strobel, 2019a; Strobel, 2019b, p. 188-202.

²⁶ Vezi Vergiliu, *Georgica*, 2, 497 (30/29 v. Chr.): “*coniurato descendens Dacus ab Histro*”.

²⁷ Vezi Günther, 2013, mai ales p. 212 și urm., 402. Deja în anul 29 îHr daci luați prizonieri au fost arătați la jocurile de gladiatori din Roma cu ocazia consacării templului lui Divus Iulius (18.08.29 îHr). Crassus a înfrânt, la începutul anului 28 îHr, noua pătrundere a dacilor aliați cu bastarnii peste Dunărea înghețată în iarna 29/28 îHr, care a ajuns până în zona Strumei superioare.

Gallico 6,25,2 și urm.) – aceștia încep la helveti, nemeti și rauraci – evident este valabil aici începutul Pădurii Negre – și se întinde în direcție dreaptă paralel cu Dunărea până în zonele dacilor și anarților, însă Caesar vede cursul fluviului urmând imaginea geografică de atunci (vezi Strabon 7,1,1), ca linie dreaptă orientată de la vest spre est până la Marea Neagră. De acolo, adică din zona dacilor și anarților, se separă spre stânga, adică spre nord, în diferite direcții îndepărtându-se de Dunăre, și atinge, datorită întinderii sale mari, ținuturile numeroaselor popoare. Stadiul cunoștințelor lui Caesar pornește de la un curs în linie dreaptă vest-est a direcției munților până în Carpații vestici din Transilvania, unde informațiile sale numesc o parte din populația zonelor marginale estice ale bazinului carpatic ca anarți, altă parte ca daci, așa cum face pentru cei din urmă și Pliniu cel Bătrân (*Naturalis Historia* 4,80). Puternica grupă tribală a anarților la rândul ei este de localizat în nord-vestul României²⁸. De aceea nu trebuie considerate contemporane dovezile mai vechi ale numelor de daci, mai ales Frontinus (*Stratagema* 2, 4, 3), referitor la luptele lui M. Minucius Rufus, consul în 110 și guvernator al Macedoniei în 109–107/106 îHr, contra scordiscilor și “*dacilor*”. Denumirea exactă a triumfului sărbătorit de Minucius Rufus în anul 106 îHr s-a pierdut în fastele triumfale, însă nicăieri în celelalte surse dacii nu apar ca adversarii săi²⁹. Inscripțiile onorifice de la Delphi și Europos, care reprezintă dovada decisivă, numesc victoria în războiul contra scordiscilor galateni, bessilor și celorlalți traci³⁰. Frontinus nu folosește de loc numele de geți și urmează în mod evident uzanța lingvistică din epoca flaviană³¹.

Pentru lumea greacă, numele de geți era, din vremea colonizării spațiului Mării Negre, un termen stabil și de încredere, care denumea, din punctul de vedere grecesc, uniunile tribale de pe ambele maluri ale Dunării inferioare, dintre Carpații sudici și Munții Balcani (Haemus) ca și *hinterland*-ul orașelor de coastă grecești până la Olbia și le separa de “*zona scitică*” (Strabon 7,3,2; 7,3,10). Dion Cocceianus Chrysostomos din Prusa, care a călătorit el însuși în anii 90 ai secolului I dHr în părțile Daciei și în regiunile nord-vest pontice, vorbește bineînțeles doar de geți și țara getică (*Orationes* 12,16–20; or. 36,1), așa cum își intitulează și opera sa istorică pierdută *Getiká* (FrGrHist 707). La fel, Arrian numește în înșiruirea sa actuală a Dunării de nord pe marcomani, pe quazi, pe iazigii sarmați, pe geți, “*care se consideră nemuritori*”, și la sfârșit masa principală a sarmaților (*Anabasis* 1,3,1-2). Numele de daci este legat doar de modul de privire vestic și era legat la origine de o grupă de populație din vestul României. Doar partea romană l-a folosit și retrospectiv de la mijlocul anilor 30 ai secolului I îHr pentru denumirea sumară pseudo-etnică a tuturor grupelor de la nord de Dunăre și de la est de Tisa. Complet corespunzător spune Plinius (*Naturalis historia* 4,80): *Getae*

²⁸ Pentru aceasta Strobel, 2016a; Strobel, 2018.

²⁹ InscrIt XIII 1, ad a. 106; Velleius Paterculus 2,83 numește pe scordiscii gali, pe bessii și pe ceilalți traci, Titus Liviusperiochae 65 numește pe traci, Florus 1,39,5 pe scordiscii numiți traci, Eutropiu 4,27,5 pe scordisci și pe tribali.

³⁰ Două inscripții onorifice de la Delfi: Syll.³ 710 A-C = ILS 8887 = CIL I², 2, 692 = HD 065139 și 022784; inscripția onorifică de la Europos (Macedonia): SEG 41, 570 = HD 053853.

³¹ Vezi Frontinus, *Stratagema*, 1,10,4.

Daci Romanis dicti (“geții, care sunt numiți daci de către romani”). Analog cu aceasta este notița pe care Appian o dă la definirea întinderii stăpânirii romane (Appian *prooem.* 4,15): “geții, care sunt dincolo de Dunăre, care se numesc daci”. Și termenul geografic de Dacia a fost creat evident abia în perioada de după Augustus de către partea romană, abia o dată cu cucerirea țării; harta oicumenei a lui Agrippa nu-l cunoștea nici ea³².

Grupele de populații din Oltenia (mai ales Oltenia de vest), sudvestul și vestul Transilvaniei, ca și pe cursul mijlociu a Mureșului până în Banat erau marcate prin apariția elitei războinicilor și nobililor grupei Padea-Panagjurski Kolonii³³; cu uniunile lor de războinici era legat inițial numele de daci (lupi) ca socionim și de aceea a marcat perspectiva vestică. Orizontul de înmormântări al grupei Padea-Panagjurski Kolonii este un orizont de diferite formațiuni etnic-politice al unei aristocrații războinice a unei elite militare cu forme comune de reprezentare și de armament, care se orienta foarte mult spre elitele contemporane La Tène și avea locul de pornire și zona cea mai densă de răspândire în Bugaria vestică³⁴. Ultimii reprezentanți ai acestei tradiții provin din Transilvania, recognoscibili inițial după dotarea cu pumnal curb, dintr-un mic cimitir elită de la Piatra Craivii de la sfârșitul secolului I îHr³⁵. Din această elită militară și socială nou stabilită s-a dezvoltat în Transilvania vestică un șir de centre conducătoare dinastice regionale (Cozia, Hunedoara, Costești, Cucuiș, Cugir, Miercurea Sibiului, dar și Pecica, Vărădia de Mureș) și centrul politic și economic dominant de la Piatra Craivii, anticul *Apulon*, așezarea puternicei uniuni tribale a apulilor cu controlul drumului Mureșului și a comerțului cu sare și cu accesul spre zonele aurifere, a căror putere a fost distrusă prin înfrângerea decisivă de către M. Vinicius din 10 îHr³⁶.

3. “Regele dac Burebista”, omul, care așa n-a trăit vreodată

Contrar modului de scriere folosit în general “*Burebista*”, forma numelui este clară *Byrebistas*, cu formele epigrafice *Byrebista(s)*³⁷; cu aceasta cad și toate interpre-

³² Strobel, 2016a. C. Scribonius Curio, consul în 76 și proconsulul Macedoniei în 75–73 îHr, a fost primul roman care a ajuns la Dunăre în cursul operațiilor sale contra dardanilor și moesilor (Festus 7,5; Eutropius 6,2; Iordanes, *Romana* 216); după Florus (1, 39, 6) el ar fi ajuns până la granițele Daciei însă a fost înfricoșat de munții împăduriți întunecați să treacă în Dacia. Denumirea geografică Dacia este aici pentru autor cea luată din uzul lingvistic contemporan roman pentru zona de dincolo de Dunărea inferioară.

³³ Łuczkiwicz, Schönfelder, 2008; Torbov, Anastassov, 2008; Rustoiu, 2005a; Rustoiu, 2012a; Rustoiu, 2015a; Teleaga, 2016. Această pătură superioară aristocratic-militară întreținea în secolul I îHr legături cu elitele din zona Tisei superioare, așa cum arată morminte izolate sau cel puțin ofrande funerare de la Zemplin (tumulul 3) și Mala Kopanja. Ar fi greșit ca acestea să fie legate cu presupusa “*expansiune dacică*” până în Slovacia de sub “*Burebista*”.

³⁴ În ținutul tribalilor dintre Timok și Osam/Iantra cu o concentrare sudică în spațiul de la Sofia la Panagiuriște și pe cursul superior al Strumei; la aceasta se adaugă o răspândire pe Tundza superioară și în marginea de nord a Balcanilor.

³⁵ Rustoiu, Gheorghiu, 2010; Plantos, Ciută, 2015. Popești, tumulul 2 conține un tip de fibulă din a doua jumătate a secolului I îHr.

³⁶ Strobel, 2018.

³⁷ Forma corectă *Byrebistas* la Strabon 7, 3 9 C 298 și 16, 2, 39 C 762 în codice; vezi detaliat

tărilor etimologice cu silaba de început lungă *būr-*. Despre Byrebistas suntem informați doar prin informațiile și excerptele din excursul despre geți din opera istorică a lui Timagenes, preluate de Strabon, și prin inscripția pentru Akornion de la Dionysopolis, ca și prin dedicațiile strategilor de la Mesambria. El apare mereu ca get în atestarea lui Strabon, bazată pe excursul corespunzător din Timagenes (Strabon, 7, 3, 5; 7, 3, 11) și trebuie văzut cu argumente suficiente la început ca fiind conducător al unei uniuni a geților din hinterlandul întins al Dionysopolisului (Balcic) din Bulgaria de Nord. În preluarea prescurtată a excursului lui Timaios despre istoria mai recentă a geților, Strabon (7,3,11; istoria mai veche a geților voia să o redea Strabon însuși) relatează că Byrebistas, un bărbat get, a obținut conducerea neamului său, care era greu lovit de numeroase războaie, despre care fără îndoială este de gândit la campaniile lui C. Scribonius Curio (proconsulul Macedoniei în 75–73 îHr) și M. Terentius Varro Lucullus (proconsul în 73/72–71 îHr) ca și la C. Antonius Hybrida (proconsul în 62–60 îHr). Byrebistas i-a readus pe oamenii săi, prin exerciții, disciplină, ascultarea poruncilor sale și abținerea de la vin, la vechea putere și a realizat în puțini ani un mare regat, astfel încât el a adus majoritatea populațiilor vecine sub dominația geților. Pentru a face poporul ascultător s-a folosit de un șarlatan, anume de Dekaineos, care a învățat în Egipt anumite prevestiri și care curând ar fi fost proclamat zeu. Cazul din urmă este o polemică tipică pentru Timagenes. Acest Dekaineos ar fi obținut ca geții să distrugă vița de vie și ar fi continuat să trăiască fără vin (un topos, contrazis de evidența arheologică a unei pronunțate culturi a băuturii). Byrebistas ar fi devenit o amenințare pentru romani, pentru că el trecea Istrosul nepedepsit³⁸ și ar fi jefuit Tracia până la granițele Macedoniei și ținuturile ilire (adică zonele de la sud de Dunăre!), unde i-ar fi distrus complet pe boi și pe taurisci. Istrosul este aici la Strabon retroproiectat ca graniță a sferei de putere și interese romane. El ar fi fost însă, înainte ca romanii să pornească campania contra lui, alungat de la putere și regatul său împărțit între ur-

Radt, *Strabons Geographiká*, vol. 6, p. 262. Mărturiile epigrafice contemporane arată Βυρεβίστα (IGBulg² 1, 13, 22; 1, 323, 5) și evident scris greșit Βυραβε[ι]/[σ]τα (IGBulg² 1, 13, 33); Brodersen, 2013 greșește atunci când vrea să considere forma de nume corectă *Boirebista(s)*, care apare evident prin citirea pentru scrib cu greșeala târzie de sunet și de scriere *ü/oi* din paragrafele alăturate 7, 3, 11.12 din atestarea Codices. În Iordanes, *Getica* 11,67 (ed. Th. Mommsen, MGHA V1; ed. F. Giunta/A. Grillone 1991), scris greșit *buruista*, *burusista*, *borusista*, *boruista* și ca *byrruisia* în *Codex Ambrosianus*, care stă cel mai aproape de arhetip. **Forma numelui Burebista nu este atestată nicăieri în surse.** Numele populare dacice Dekinaiis/Dekaineus, Decebalus/Dekibalos, Diurpanais, Scorilo și variantele lor sunt între timp epigrafic bine atestate, nu în ultimul rând la dacii recrutați în armata romană începând cu epoca lui Nero (Dana, 2003; Dana, 2007; Dana, Matei-Popescu, 2009; *Année Épigraphique*, 2006, 1833). Numele *Byrebistas* (cu prima silabă scurtă!) nu se potrivește în schema așa-numitelor nume obișnuite moesic-dacice (vezi materialul la Georgiev, 1983) și e de considerat în totalitate și în sens restrâns ca tracic; la fel D. Dana, *Onomasticon Thracicum*, p. 74.

³⁸ Clar este aici experiența contemporană și modul de a privi din epoca augusteică, în care năvălirile în Tracia puteau să vină doar de dincolo de Dunăre și fiecare trecere a Dunării primea răspuns militar nemijlocit din partea Romei. Pasajul nu arată nimic despre punctul de plecare a expansiunii puterii lui Byrebistas.

mașii săi în mai multe părți. Această relatare este completată de nota lui Strabon (7,3,5), că funcția de prevestitor și sfătuitor al regelui este îndeplinită de Dekaineos, într-o tradiție care coboară în timp până la Zalmoxis, atunci când Byrebistas domnea asupra geților și Divus Iulius (Caesar) pregătea o campanie contra lui.

Teza că în inscripția pusă de poporul și de sfatul din Dionysopolis, nemijlocit înainte de lupta de la Pharsalos (9.08.48 îHr), în onoarea lui Akornion, care în repetate rânduri a slujit orașul (Syll³ 762 = IGBulg² I 13 cu fig. 13/1-3 = Sherk 84), ar apărea localitatea *Argedava*, ca reședință a tatălui lui Byreistas, nu este corectă, ca și presupunerea, că aceasta ar fi de identificat cu vicusul *Argidava*³⁹, atestat într-o inscripție latină din vremea lui Marcus Aurelius, și Byrebistas ar fi fost un conducător al unei uniuni getice din hinterlandul coloniei Istros/Histria⁴⁰. În rândul 6 al decretului în onoarea lui Akornion este o primă misiune diplomatică mai timpurie, încununată cu succes, din însărcinarea Dionysopolisului, la tatăl unei personalități numite în textul al cărui început s-a pierdut, care l-a dus la ARGEDA[.]ON, adică *Argedaion*⁴¹. *Argedaion* este de interpretat ca unul dintre centrele dinastice getice regionale de la sud de Dunăre. Deoarece însă Byrebistas este introdus abia în rândul 22 și următorul, cu sublinierea înălțării sale ca primul și cel mai mare dintre regii din Tracia, este de exclus o legătură dintre localitatea *Argedaion* și el, ca și presupunerea numirii tatălui său în rândul 6.

4. Ridicarea la putere a regelui geților Byrebistas

Hotărârea poporului și sfatului orașului Dionysopolis pentru onorurile câștigate de cetățeanul Akornion în mai multe funcții s-a luat după misiunea, încununată de succes și pentru orașul său natal, pe lângă Pompeius în 48 îHr, în orice caz înainte de victoria lui Caesar din bătălia de la Pharsalos. Afirmația este clară în decret (rândurile 22–25). Apoi, Byrebistas a devenit recent primul și cel mai mare dintre regii dominând în Tracia (rândul 22 și următorul)⁴² și el a pus stăpânire pe tot ținutul de pe ambele maluri ale Dunării. La aceasta se adaugă inscripția strategilor din Mesambria (IGBulg²,

³⁹ IScM, I, 358 cu Lupa 21231. În ultimul rând, distrus la marginea de jos, se recunoaște clar începutul lui *G* și nu al lui *C*.

⁴⁰ Suceveanu, 1975; Suceveanu, 1983, Suceveanu, 1998, în legătură cu “*Argedava*”; nici apropierea de mormântul princiar de la Agighiol nu conduce la ceva.

⁴¹ În locul distrus nu putea să fi fost *Y* și nici *P* (așa cum presupune Kalinka, 1906, p. 95). Așa cum corect s-a observat de către V. Latyșev în prima publicație, par să se vadă capetele inferioare ale două bare verticale. Însă ordonarea literelor în rânduri nu este regulată, iar distanța dintre *A* foarte larg și *O* permite doar o literă. La aceasta se adaugă faptul că tocmai aici este o distrugere a pietrei, care evident este răspunzătoare pentru a doua bară presupusă. La două bare paralele ar fi de gândit doar la *II*, însă această literă este în inscripție în rest mai lată și ar trebui să se recunoască la capete bara transversală. Și doi *iota* nu sunt probabili. Rămâne doar un *iota*, a cărui poziționare corespunde și începutului literei din alte rânduri. De aceea numele locului nu e de citit ca ΑΡΓΕΔΑΥΟΝ (astfel Syll.³ 762), ci ca ΑΡΓΕΔΑΙΟΝ. Completarea incorectă *-davon* provine din strădania de a interpreta înăuntru un loc găsit la Ptolemaios sau în Tabula Peutingeriana.

⁴² S-a speculat mult cu privire la această formulare, ca de exemplu o modificare a titlului regal al regilor etc. Mai degrabă se exprimă faptul că el s-a ridicat deasupra celorlalți regi și dinști din Tracia.

I, 323), care amintește un război contra lui Byrebistas; prin păstrarea sa fragmentară nu este clar dacă el este denumit rege al geților sau rege al tracilor. Deja prin formularea din decretul pentru Akornion devine clar că el n-a împins din cale sau înlăturat în nici un fel un alt conducător, ci în trecutul recent a fost ridicat ca stăpânitor asupra diferitelor uniuni tribale și unități politice și că pretindea întâietatea în Tracia. Pentru cetățenii din Dionysopolis, Byrebistas era un conducător trac, ceea ce permite localizarea sa inițială în zona nord-estică a Haemusului. Extinderea puterii sale asupra ambelor maluri ale Dunării apare aici abia ca rezultat al politicii sale de putere. Nici Akornion nu poate fi privit ca un om de încredere pe durată îndelungată a domniei regelui geților, așa cum s-a presupus pe baza falsei interpretări a primei sale misiuni amintite; însă el a câștigat, după informațiile inscripției, în acești ultimi ani încrederea sa și prin aceasta a dobândit mult pentru orașul său. Este probabil prin aceasta faptul că o serie de orașe pontice aveau contacte diplomatice cu Byrebistas deja mai devreme. Deoarece însă Cicero, în invectivele sale contra lui Calpurnius Piso din anul 55 îHr, nu amintește nici pe Byrebistas, nici pierderea supremației romane, respectiv a controlului asupra orașelor de pe țărmul pontic, care i se imputau guvernării consulului Macedoniei, această dată este cu siguranță un *terminus post quem* pentru expansiunea regelui geților spre orașele grecești de pe coastă.

Akornion s-a întâlnit pentru negocieri cu Pompeius, ca trimis al lui Byrebistas, în Herakleia Lynkestis și a putut transmite regelui întărirea bunăvoinței potentatului roman; nici în această vreme Byrebistas încă nu atacase protectoratul roman asupra țărmului⁴³ și nici nu trecuse de Haemus în sfera nemijlocită a intereselor romane. Aceasta ar fi făcut imposibilă o cooperare a lui Pompeius cu Byrebistas. Data întâlnirii se poate situa doar la începutul anului 48 îHr, atunci când Pompeius, după debarcarea lui Caesar, a plecat din cartierul său general de la Beroia (Verria), la 60 km spre vest de Thessalonice, unde se adunase contra-senatul, pe Via Egnatia spre Dyrrhachium. Probabil că Akornion trebuia inițial să-l caute pe Pompeius în cartierul său general. Referitor la aceasta este de conceput că Pompeius i-a făcut lui Byrebistas concesii referitoare la o influență politică și economică asupra zonei de coastă, atunci când el, deja după debarcarea sa în Grecia în 49 îHr, a luat legătura cu geții, respectiv cu Byrebistas (Cicero, *Epistulae ad Atticum* 9,11(10),3 din 18.03.49 îHr) și i-a acordat acestuia statutul de *amicus populi Romani*⁴⁴. Se înțelege că aceasta este de văzut în contextul războiului civil cu Caesar, pentru care Pompeius avea nevoie de sprijin și mai ales de asigurarea flancurilor și spatelui. Cicero explică, în scrisorile sale către Atticus referitoare la despărțirea sa de Pompeius, că el nu voia să conducă hoardele de geți, armeni și kolchi contra Romei și el critică puternic legătura strânsă dintre Pompeius și partidul său cu popoarele străine (*tanta cum barbaris gentibus coniunctio*), referindu-se, desigur nu în ultimul rând, la legătura făcută între Pompeius și Byrebistas (*Epistulae ad Atticum* 9,10(11), 3; 11,7(6), 2).

⁴³ Callatis aparținea deja din ultimul deceniu al secolului II îHr. Ca *civitas foederata* printre *socii* Romei (CIL I² 2676; ISM III 1 (A. Avram); Ferrary, 2017, p. 136-137).

⁴⁴ Toate discuțiile ipotetice (“*contractul regelui*” etc.) la Lica, 2000, p. 73 și urm. sunt prea puțin de folos și fără nici o bază în izvoare.

Cucerirea orașului Olbia, însoțită de distrugeri grele, supunerea orașelor de coastă până la Apollonia (Dion Chrysostomus, *Orationes*, 36, 4-6) și extinderea puterii sale asupra regiunii Pontului și Traciei (Suetoniu, *Gaius Iulius Cesar* 44,3), fără reacția romană, sunt posibile abia în anii războiului civil de după Pharsalos, 48–45 îHr. Supunerea orașelor de coastă sub stăpânirea lui Byrebistas a fost, cel puțin în cazul Mesambriei, legată de confruntări de mai mulți ani, așa cum arată ofrandele strategiilor și taxiarhilor, închinată lui Dionysos Eleutheros, Athena Sotereia și Aphrodita (Pontia?) (IGBulg, I², 324-326). Extinderea de scurtă durată a puterii lui Byrebistas asupra orașelor grecești din Marea Neagră este de datat în anii 48/47–44 îHr. Caesar era ocupat din punct de vedere militar cu continuarea războiului civil, mai întâi în Egipt, apoi în Africa și în final în Spania până în 45 îHr; Roma era paralizată în politica ei externă. Expansiunea rapidă anterioară a stăpânirii lui Byrebistas pe ambele maluri ale Dunării inferioare poate fi privită doar în condițiile unui vacuum de putere, creat de prăbușirea regatului lui Mithridates VI Eupator din Pontos în cel de-al treilea război mithridatic și de retragerea lui Pompeius din est în anul 62 îHr, ca și consecință a înfrângerii lui Antonius Hybrida în 62/61 îHr în Dobrogea. Campania acestuia ar fi putut desigur constitui un prilej ca dinastia geți și uniunile tribale s-au unit sub o conducere unitară, după ce mai înainte bastarnii au trebuit să fie aduși în ajutor. Acestei uniunii i s-au adăugat alte grupe din zona dintre Carpați și Prut, ca tyrageții din așa-numitul pustiu getic până în zona Tyras (Nistru) și până la Olbia – fie prin mijloace diplomatice și cu aur, fie prin constrângere militară. În nici un loc din izvoare Byrebistas nu este menționat ca rege al dacilor sau pus în legătură doar cu numele de daci – acest fapt trebuie subliniat clar. **"Regele dac Burebista" n-a trăit vreodată.**

5. Sfârșitul stăpânirii lui Byrebistas

Campania planificată de Caesar pentru anul 44 îHr contra lui Byrebistas apare doar la Suetonius ca fiind orientată contra dacilor, care ar fi inundat Pontus și Tracia⁴⁵. Dimpotrivă, Appian (*Bellum civile* 2, 459) vorbește, spre deosebire de Suetoniu, doar de geți: planul unei mari campanii mai întâi contra geților, apoi contra parților; trupe aduse în Macedonia pentru campania planificată de Caesar contra geților (*Bellum civile* 3,93); zvonul că geții ar fi năvălit ca urmare a veștii morții lui Caesar în provincia Macedonia (*Bellum civile* 3,93), ceea ce o comisie romană de cercetare stabilește ca nefiind corect, dar confirmă un pericol pornind din partea geților (*Bellum civile* 3, 96). Deoarece Appian s-a bazat aici ca sursă pe lucrarea contemporană a istoriilor lui Gaius Asinius Pollio (coleg de partid al lui Caesar, general al triumvirului, triumf contra Parthini în 39 ca proconsul al Macedoniei, mecena și literat), această mențiune e cu atât mai valoroasă. Evident că acolo Byrebistas era doar rege al geților și aceștia erau denumiți agresori amenințători. Bazându-se pe aceeași tradiție a surselor latine, Velleius Paterculus îi numește pe geți ca fiind ținta campaniei balcanice, planificate de Caesar (2, 59, 4). La fel Strabon (7, 3, 5) menționează în cadrul tratării geților că Caesar, zeul, a pregătit o campanie contra lui Byrebistas, în vremea în care acesta domnea asupra

⁴⁵ Suetoniu, Iul., 44,3: "Dacos, qui se in Pontum et Thraciam effuderant, coercere; mox Parthis inferre bellum"; Suetoniu, Aug., 8,2: "Caesare ... expeditionem in Dacos et deinde in Parthos destinante".

geților. La rândul său Suetoniu pornește de la expresia sa contemporană a războaielor dacice ale lui Domițian și Traian, referitoare la dușmanii Romei de la Dunărea de jos, pe care o găsim și la Frontinus și Tacitus. Hotărâtor pentru planul lui Caesar (la fel Strabon 7, 3, 5.11) de a purta o campanie contra construcției de putere a lui Byrebistas în anul 44 îHr este, fără îndoială, pe de o parte amestecul său în războiul civil de partea lui Pompeius, pe de altă parte expansiunea regelui dincolo de munții Haemus spre sud în Tracia, în zona pretinsă de Roma de siguranța a provinciei Macedonia, și pe coasta Mării Negre (Suetoniu, *Caius Iulius Caesar* 44,3), ale cărei orașe, de la cucerirea de către M. Terentius Lucullus în anul 72 îHr, aparțineau zonei de putere romane (62/61 îHr atestați ca *socii romani*; Cassius Dio, 38,10,3). Prin aceasta apăruse, cu formarea regatului de scurtă durată a lui Burebista, o amenințare de luat în serios în spațiile războiului planificat contra părților. Campania nu a mai fost realizată din pricina uciderii dictatorului, totuși în primăvara anului 44 îHr erau deja mutate șase legiuni și un mare număr de unități auxiliare în provincia Macedonia (Appian, *Bellum civile* 3, 92), deci o armată de circa 45000 de oameni.

Stăpânirea lui Byrebistas și-a găsit la rândul ei sfârșitul printr-o revoltă internă (Strabon, 7, 3, 11), provocată probabil de rezistența nobilimii diferitelor uniuni tribale la întărirea conducerii regale, după modelul elenistic, fără îndoială prin uciderea regelui. Toate încercările de a data acest eveniment după 44 îHr au eșuat⁴⁶. Căci după Timagenes-Strabon (7,3,11, 304 C, rândul 12 și urm.), sursa principală referitoare la aceasta, căderea regelui s-a petrecut înainte ca romanii să fi pregătit armata pentru luptă, ceea ce indică primele luni ale anului 44 îHr, atunci când adunarea armatei abia începuse. Prăbușirea puterii sale încă nu era cunoscută la Roma în vara anului 44 îHr, atunci când se răspândi zvonul că geții ar fi năvălit, ca urmare a veștii morții lui Caesar, jefuind în provincia Macedonia (Appian, *Bellum civile* 3, 93.96). Comisia de cercetare trimisă de la Roma în Macedonia nu a confirmat acest zvon, și-a exprimat însă teama că o astfel de năvălire ar fi posibilă în cazul unei retrageri a trupelor romane. În octombrie 44 îHr armata provinciei era redusă la o legiune, un pericol al geților nu a mai fost adus în discuție în această lună; sfârșitul construcției de putere, care s-a format în vremea lui Byrebistas, era acum evident cunoscut. Ea s-a spart în mai multe părți (Strabon, 7, 3, 11): poporul, ridicat de Byrebistas la asemenea înălțime, și-a pierdut complet puterea prin conflicte interne și atacul romanilor (se referă foarte probabil la campaniile lui M. Licinius Crassus din 30–28 îHr), totuși putea încă să pregătească de luptă o armată de 40000 de oameni (Strabon, 7, 3, 12), fapt care se referă cu siguranță la luptele din anul 10 îHr. Strabon actualizează istoria sa getică recentă cu mențiunea că în vremea contemporană, atunci când Augustus trimitea o armată contra acestor regate succesoare – fapt care se referă cu anumită siguranță la trimiterea lui Cn. Cornelius Lentulus Augur în 10 îHr, existau cinci formații politice la nord de Dunăre; înainte erau doar patru.

⁴⁶ Astfel mai ales Dobesch, 2001, sprijinit pe propunerile de datare dovedite greșite ale lui R. Göbels pentru emisiunile monetare ale boilor și teza depășită a unei distrugerii a *oppidumului* de la Bratislava de către dacii lui Burebista.

6. Ficțiunea statului lui Burebista și a continuității regatului dac până la cucerirea romană

Uniunea de scurtă durată a formațiunilor politice ale geților de pe ambele maluri ale Dunării inferioare, inclusiv din Moesia-vest, până pe coasta vest-pontică sub regele geților Byrebistas (grecesc: *archē* personal) a permis acesteia o extindere de scurtă durată, în vremea războaielor civile romane, asupra orașelor de pe coasta pontică, de la Apollonia până la Olbia, dar și dincolo de Haemus în Thracia, până la granița stăpânirii romane⁴⁷. Nu poate fi vorba nici de un stat, nici de o construcție regală organizată; este vorba doar de o construcție de conducere, care avea la bază inițiativa și puterea militară a acestui conducător al geților și a clicii sale. Cu atât mai puțin era vorba de un stat centralizat și modelat administrativ în sensul statelor elenistice, cu care apoi ar începe și o statalitate dacică cu centru de conducere la Sarmizegetusa în Munții Orăștiei din Transilvania sud-vestică și s-ar continua de la Burebista până în 106 dHr⁴⁸. Toate acestea sunt ficțiune, ca și toate problemele cronologice ale arheologiei, care afirmă nefondat construirea unui sistem de fortificații în Dacia, la mijlocul secolului I îHr. Pentru aceasta se folosește în istoriografia română presupusa listă a regilor daci a lui Iordanes, cu multe interpolări arbitrare și conjecturi, pentru postularea unei continuități a unui regat dacic și a unei regalități dacice centrale în Sarmizegetusa de la Burebista până la Decebalus⁴⁹. Byrebistas nu avea nimic de-a face cu complexul de la Sarmizegetusa, care începe nu înainte de sfârșitul secolului I îHr și cunoaște construcția sa completă abia în a doua jumătate a secolului I dHr; cele două case-torn cu două nivele, fără nici un fel de confort, de la Costești nu era desigur reședința sa. Concentrarea dintr-o dată a populației în și în jurul Munților Orăștie, care ofereau protecție, din sud-vestul Transilvaniei, a fost fără îndoială o urmare a mișcărilor de fugă din câmpia Munteniei⁵⁰ și din Banat, ca și din părți din Crișana, înaintea campaniilor romane și operațiilor de curățare din epoca augusteică mijlocie. În afară de asta, înfrângerea catastrofală a apulilor de către M. Vinicius a mutat decisiv relațiile de putere din Transilvania vestică. Complexele de terase din Culmea Grădiștei, identificate axiomatice cu Sarmizegetusa Regia, încep nu înainte de sfârșitul secolului I îHr, iar construcția fortificației moderne de la Blidaru, orientată după modele elenistice, se datează de ase-

⁴⁷ Lica, 2000, p. 62-92, 230-250, oferă o poveste fictivă despre Burebista, căreia îi lipsește orice bază, ca și biografiei lui Dekaineus construită de el; incorectă deja interpretarea frazei introductive la Strabon 7, 3,11; același lucru este valabil pentru istoria sa inventată despre Oroles cu afirmația că Oroles și Burebista ar fi fost contemporani, că Pompeius ar fi făcut pe Oroles *amicus et socius*, și că aceasta ar fi fondat astfel relațiile internaționale dintre daci și Roma. Oroles ar fi fost pe atunci unul dintre dinaștii importanți din zona și ar fi fost inclus de Pompeius în "*sistemul său de siguranța de la Marea Neagră*". După Lica și profesorul său N. Gostar, Oroles ar fi fost acel rege de localizat în sudul Moldovei, la care ar fi dus prima misiune a lui Akornion din Dionysopolis.

⁴⁸ Vezi mai sus; Strobel, 2019a; Strobel, 2019b.

⁴⁹ Petolescu, 2010; Petolescu, 2017, caracterizat prin ideologii etno-naționale până la falsificarea situațiilor și izvoarelor citate.

⁵⁰ Vezi Bărbulescu, 2014.

menea abia în secolul I dHr⁵¹.

Iordanes construia, în scrierea sa din 551/552 dHr, *De origine et actibus Getarum* (Iordanes, *Getica* 1-3), prin identificarea geților cu goții, o istorie geto-gotă transcriind în mod evident notițe fragmentare din istoria goților a lui Cassiodor în mod greșit și adesea inventând povești⁵². Dacii nu apar în această scriere, spre deosebire de Iordanes *Romana*. 217 și 267. Iordanes oferă aici un alt mănunchi de mărturii falsificate cronologic și istoric despre Byrebistas⁵³ și presupușii lui urmași (*Getica* 67-78)⁵⁴.

Această istorie geto-gotică, care fragmentează puternic cursul istoric, oferă, după o invenție istorică a unei preistorii geto-gotice (*Getica* 10, 61-66), informația (*Getica* 11,67 și urm.), că “*Dicineus*” (identic cu Dekaineos) ar fi sosit în vremea domniei lui Byrebistas în “*Gothia*”, iar acesta i-ar fi dat puteri aproape regale⁵⁵, în vremea în care era la putere Sulla, dar Iordanes enumeră aici doar trei conducători romani, anume Sulla, Caesar și explicit pe cel de-al treilea Gaius (sic!) Tiberius, realizând astfel o succesiune continuă neistorică a conducătorilor romani; totuși el oferă în istoria română pe scurt, scrisă de el în aceeași vreme, *De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum*, un rezumat corect în liniile sale principale ale istoriei romane începând cu Sulla. *Getica* era evident concepută pentru un alt public, cu un alt nivel de cunoștințe. De aceea este și presupusa datare-Sulla pentru începuturile lui Byrebista fără valoare. La sfatul lui Dicineus “*goții*” ar fi pustiit teritoriile Germaniei, ocupate acum de franci. Caesar, care a pus stăpânire aproape pe întreaga lume și a supus toate regatele, care a cucerit chiar și insulele îndepărtate din Ocean și i-a făcut să plătească tribut pe cei care nu cunoșteau numele romane, acest Caesar nu ar fi putut să-i supună doar pe “*goți*” în ciuda încercărilor repetate (sic!). “*Goții*” ar fi rezistat cu bine și sub conducerea lui “*Gaius Tiberius*”, cel de-al treilea conducător roman, deoarece ar fi respectat toate poruncile lui Dicineus. Acesta i-a învățat pe “*goți*” filosofie, etică, teologie, fizică, logică și astronomie și prin aceasta i-a ridicat din cercul barbarilor (*Getica* 10, 69-72). Cu Tiberius se termină aici intervalul de timp dat de Iordanes (*Getica* 11,

⁵¹ Vezi Strobel, 2019c.

⁵² Iordanes, *Getica*, 58; pentru egalitatea răspândită pe la 400 dHr dintre goți și geți vezi Claudian, 28,123.179 și altele; *HA Maximini Duo* 4,4; Orosius 1,16,2. Despre *Istoria goților* de Cassiodorus, pierdută, în 12 volume, și legătura cu Iordanes vezi Christensen, 2002, mai ales p. 62 și urm., 84-123; despre Iordanes însuși Christensen, 2002, p. 101-103. Iordanes a putut să vadă scurt în Constantinopol *Istoria goților* de Cassiodor, a cărei construcție se bazează pe reprezentarea, răspândită, că sciiții, goții și geții ar fi același popor, el însuși folosește însă mereu numele de goți; el a lucrat pentru *Getica* sa evident cu notițe mai mult sau mai puțin detaliate și cu pasaje copiate, pe care le-a găsit de interes, însă a prelucrat și alt material din alte surse. Ediția lui F. Giunta și A. Grillione (1991) oferă o serie problematică de conjuncturi, astfel falsificând Coryllus > Scoryllus în § 12, 73. Vezi Strobel, 2019b, p. 104-109.

⁵³ Despre scrierea greșită a numelui în mărturia codicelui vezi mai sus nota 37.

⁵⁴ Despre aceasta și analiza critică a lui Broderson, 2013, care argumentează parțial asemănător, dar a cărui realizare însă parțial nu convinge.

⁵⁵ Ca figură carismatică de preot cu cinstire aproape zeiască și prim sfătuitor al lui Byrebistas, ca stăpân al geților la Strabon, 7, 3, 5, rând 9-11; 16, 239 (“*la geți*”).

67-12, 73) pentru activitatea lui Dekaineos, în date reale 81/79 îHr până la 14/37 dHr, cu adevărat un "get nemuritor"! Iordanes oferă imaginea fictivă, preluată evident de la Cassiodor, a lui Dekaineos ca "Aristotel gotic", care i-a învățat pe goți teologie, filosofie, etică, știință, modul de viață corect etc. Normal că și împărțirea socială în elita aristocratică a *pileati*, recognoscibili prin purtarea *pileus* și însărcinați cu funcții preoțești, și a războinicilor liberi *capillati*, respectiv *comati* este o inovație introdusă de Dicineus/Dekaineos. Dicineus ar fi fost recunoscut de către "goți" ca autoritatea cea mai înaltă, care ar fi putut să poruncească chiar și regilor (*Getica* 11, 71): *immo et regibus imperaret*; despre o demnitate regală a lui Dekaineus/Dicineus însuși nu e vorba nici aici și nici în tradiția izvoarelor lui Strabon! La Strabon el este prezicătorul foarte respectat al lui Byrebistas (16, 2, 39), sfătuitorul regelui, care anunță voința zeilor (7, 3, 5). Iordanes (*Getica* 12, 73) oferă următorul raport despre perioada de după moartea lui Dicineus/Dekaineos: mai întâi îi urmează un Comosicus (Comosacus), care, datorită capacităților sale deloc diferite, ar fi avut aproape aceeași cinstire și care datorită *peritia* sale ar fi avut pentru geți-goți valoare de *rex et pontifex*, iar pentru popoare ar fi fost cea mai înaltă instanță de judecată. Succesorul său este numit un *rex Gothorum* Coryllus (Corill(i)us, Chorillus în cod. A), care a stăpânit 40 de ani asupra *gentes* sale, și anume în *Dacia*. În mențiunea celor 40 de ani de domnie se recunoaște clar un *topos* vechi și sinonim pentru o stăpânire îndelungată. Abia cu Coryllus este vorba de un teritoriu stăpânit în Dacia, deci la nord de Dunăre, însă Iordanes înțelege prin aceasta provincia romană mai timpurie *Dacia antiqua*, pe care o stăpânesc acum gepizii (*Getica* 74). Însă, *rex Gothorum* numai înseamnă *rex/regulus Geticus*. Apoi Iordanes întrerupe acest curs narativ și trece la teme geografice (*Getica* 74-75), începând cu descrierea Daciei (*in conspectu Moesiae sita trans Danubium corona montium cingitur*, adică mărginindu-se la vechea Dacie din Transilvania).

Apoi Iordanes (*Getica* 13, 76) reia istoria evenimentelor cu Dorpaneus, adică Diurpaneus, dușman al romanilor din perioada lui Domitian, îl separă însă printr-o ruptură clar marcată de perioada celor doi urmași ai lui Dekaineos (*longum namque post intervallum*), caracterizați în mod total diferit, deși el cu cel de-al 40-lea an de domnie al lui Coryllus ar fi ajuns în epoca lui Domitian. Contradicțiile sunt evidente. Relatarea lui Iordanes apoi se mărginește doar la înfrângerile lui Oppius Sabinus și Cornelius Fuscus (85 și 86 dHr); nici Decebalus nici predecesorul său și nici cucerirea romană nu sunt amintite (spre deosebire de *Romana* 217). O linie conducătoare continuă, care să-i urmeze lui Byrebistas chiar în sensul unui regat dacic central, mai mult, cu reședința în Sarmizegetusa Regia, nu poate fi obținută din Iordanes, în contra dogmei tradiționale a istoriografiei române. Complet dimpotrivă Dicineus/Dekaineos nu apare deloc ca conducător și abia stăpânirea lui Coryllus este localizată în *Dacia antiqua*. Alți conducători contemporani ai spațiului nu apar la Iordanes, nici Coso și nici Dikomes; primul este denumit ca *rex Getarum* în legătură cu participarea la partida fiului lui Cesar în războiul civil (Suetoniu, *Aug.* 63, 2 după Codd. M G V X) și numele său dinastic este de legat, în mod evident, de neamul Kosoi (vezi mai jos); al doilea este adversarul său de partea lui Antonius, care apare la Plutarh și el ca rege al geților (Plutarh, *Ant.* 63,4). Lipsesc de asemenea regii geți din anii 30–28 îhr, Roles, Dapyx și Zyraxes

(Cassius Dio, 51, 24-26). Regele Cotiso⁵⁶, care și-a găsit sfârșitul în cursul unui atac peste Dunăre, foarte probabil în 28 îHr, datorită lui M. Licinius Crassus, ca unul din cei trei *duces dacorum* (Suetoniu, *Augustus* 21,1), distruși în vremea lui Augustus împreună cu armatele lor, este de considerat rege al unei uniuni conducătoare nord-dunărene. Al doilea *dux dacorum*, rămas anonim, era cu siguranță conducătorul invaziei din iarna începutului anului 10 îHr, pe care l-a înfrânt Lentulus; cel de-al treilea era conducătorul acelei armate de daci apuli și bastarni, care a fost complet nimicită de M. Vinicius în anul 10 îHr în Subcarpații din vestul României⁵⁷. Denumirea de *dux* este de considerat în sensul conducerii unei armate; nu este atestat nimic referitor la poziția ei politică și socială. Scorylo, dimpotrivă, nu este de localizat mai precis; el apare la Frontinus (*Stratagema* 1,10,4) ca *dacorum dux* și a putut să oprească oamenii săi, care voiau să folosească starea de război civil din Imperiu, de la un atac. Episodul aparține perioadei unui război civil, deci fie 31/30 îHr, fie mai degrabă 69 dHr, atunci când alte uniuni ale dacilor, *gens numquam fida*, așa cum formulează Tacitus (*Historiae* 3, 46, 2-3), au rupt păcile și au năvălit peste Dunăre, la început cu unele succese; acolo i-a întâmpinat, în noiembrie 69 dHr, Mucianus cu corpul său expediționar, care a oprit invazia (Tacitus, *Historiae* 3, 46). Scorylo, purtătorul unui nume de persoană bine atestat, nu poate fi pus în nici un fel în legătură cu tatăl lui Decebal sau chiar să fie identificat cu Coryllus, așa cum se presupune mereu. La fel de greșită este și afirmația fără bază că deja Scorylo ar fi unit din nou pe daci sub conducerea sa⁵⁸.

7. Războiul contra boilor și tauriscilor și teză extinderii puterii lui Byrebistas spre vest⁵⁹

În excursul lui Timagenes, folosit de Strabon ca sursă pentru istoria geților, așa cum s-a menționat mai sus, este amintit războiul dintre Byrebistas și popoarele învecinate ale boilor, conduși de Kritasiros/Ekretosiros, și ale tauriscilor, ambele din Ilyria, adică locuind la sud de Dunăre, pe care el le-a nimicit complet (7, 3, 11). A doua versiune a acestui război a preluat-o Strabon desigur din excursul detaliat despre Ilyria din opera lui Timagenes, completat cu excursul mare despre gali al lui Timagenes, în care erau tratate triburile celtice din Galia cisalpină⁶⁰. Aici Byrebistas nu mai apare ca dușman al boilor și tauriscilor, el nu mai este menționat în aceste pasaje ale lui Strabon, mai mult este prezentat un conflict dintre popoare învecinate: boii, înfrânți de romani (193 îHr), ar fi migrat din Italia în zona Istrosului, unde ei locuiau împreună cu tauriscii și se luptau cu dacii, până când tot poporul lor ar fi dispărut, iar pământul lor,

⁵⁶ Horațiu, *Carmina*, 3, 8, 18: *occidit Daci Cotisonis agmen*; Florus, 2, 28, 18: *Daci montibus inhaerend. Inde Cotisonis regis imperio*.

⁵⁷ Despre aceasta Strobel, 2018; Strobel, 2019b, p. 245-247, 254-258. Înșelător Rustoiu, 2021, Fig. 8: “*Dacian kingdom from Burebista to Decebalus*”.

⁵⁸ Astfel pentru identificarea *Coryllus-Scorylo* Gostar, 1984; Lica, 2000, mai ales p. 163, 165 (Scorylo ca “*one Dacorum rex*”) și construcția unei dinastii Cotiso, Comosicus, Scorylo (presupus 29–69 dHr!), Duras, Diurpaneus-Decebalus, la fel și cu identificarea de mult învechită a lui Diurpaneus cu Decebalus.

⁵⁹ Despre aceasta Strobel, 2015c; Strobel, 2019b, p. 231-232; de asemenea Trebsche, 2015.

⁶⁰ Vezi nota 15, 9, 2; Sordi, 1982.

aparținând Iliriei, ar fi rămas vecinilor ca pășune de oi (Strabon, 5, 1, 6). Aceeași formulare exagerată o folosește Strabon (7, 5, 5) referitoare la nucleul pământului dalmaților, care ar fi fost transformat de Scipio Nasica în pășune de oi; fără îndoială acestea trebuie considerate caracteristice pentru stilul dramatizant și exagerările retorice ale lui Timagenes. Se înțelege că formularea nu trebuie luată ca atare sau să fie considerată bază pentru construcția teoriei istorice respectiv arheologice⁶¹. În cel de-al doilea pasaj, Strabon spune referitor la Iliria, menționată aici, că dacii ar fi pustiit o parte din această țară, atunci când au înfrânt pe boii și pe taurisci, popoare conduse de Ekretosiros (7, 5, 2). Prilejul războiului era după Timagenes-Strabon pretenția dacilor asupra ținutului de dincolo de râul Marisos (Mureș cu cursul inferior al Tisei), care curge din munți și se varsă în Istros, de cealaltă parte a galatienilor numiți scordisci și care ar forma granița lor; scordiscii la rândul lor ar fi fost adesea aliații dacilor (7, 5, 2). Strabon folosește etnonimul de daci, urmând uzanța limbii actuale romane, apoi, încă de două ori, în legătură cu orașul Segestiké (romanul Siscia), pe care-l descrie ca bază importantă (logistică) pentru războiul contra dacilor (4, 6, 10; 7, 5, 2) și în înșurirea ținuturilor deja menționate Italia, Alpi, germani, daci și geți (7, 5, 1). Excursul lui Timagenes despre Iliria, care conținea foarte probabil migrația boilor italici în Iliria, dedusă din identitatea numelor, și istoria scordiscilor a fost o sursă importantă pentru *in excessu dictae res Illyricae* din cartea 32 a lucrării istorice a lui Pompeius Trogus (Pompeius Trogus, *Prolegomena* 32; Pompeius Trogus-Iustin 32, 3, 8) și de asemenea aici pentru Strabon. Este foarte probabil că Timagenes, spre deosebire de contraistoria scrisă de el mai devreme, a introdus aici, urmând modul de folosire a limbii actuale din Roma, pedacii urmașii (*apogonoi*) geților⁶², numiți astfel de romani, și i-a reprezentat ca dușmani ai celților boii și taurisci trăind în Iliria.

La sfârșitul istoriei recente a geților din vremea lui Byrebistas, Strabon (7, 3, 11) a introdus, actualizând, într-un pasaj pus nepotrivit, denumirea de daci în uz la Roma ca o împărțire alternativă a țării geților (7, 3, 1: cuprinsă de la germani până la Marea Neagră; 7, 3, 2: geții locuiau pe ambele maluri ale Istrosului) și a dat și o explicație proprie pentru numele de daci (7, 3, 12, 304C, rândurile 16-27): locuitorii țării sunt denumiți unii ca geți, alții ca daci; geți se numesc cei dinspre est spre Marea Neagră⁶³, daci cei din cealaltă direcție spre Germania și spre izvoarele Istrosului; mai demult s-ar fi numit dai. Ultimul paragraf din 7, 3, 12 urma la origine fără îndoială direct după 7, 3, 11. De asemeni, foarte neorganizat și în contradicție față de ce era înainte (dacii se întind spre izvoarele Istrosului) și ce urmează (7, 5, 2: Marisos se varsă în Istros), este introdus în 7, 3, 13, 304C, rânduri 30–305C, rând 2 actualizând numele fluviului Danuvius

⁶¹ La fel de exagerat 7, 5, 6, boii, scordiscii, autariați, ardicii, dardanii și tribalii ar fi complet decăzuți și dispăruți.

⁶² Definiție preluată de Pompeius Trogus; Pompeius Trogus-Iustin 32, 3, 16 *Daci quoque suboles Getarum sunt*; următoarea propoziție relativă *qui cum rege Orole...* se referă, între altele, cu siguranță la geți și nu la daci.

⁶³ În mod corespunzător Aelius Catus, după Strabon 7,3,10, deportează în perioada augusteică mijlocie 50000 de geți din partea sudică a Câmpiei Române în Moesia, bineînțeles pentru a realiza o egalizare de populație.

și silit cu denumirea Marisos atârnată de ceea ce era înainte: Marisos (Mureș și cursul inferior al Tisei) curge prin țara lor și se varsă în Dunăre, acesta a fost folosit de romani ca o cale de transport a logisticii armatei în războiul contra dacilor (7, 3, 13, 304C 30 urm.; ultimul referindu-se fără îndoială la cel din 10/9 îHr). Partea superioară a fluviului, care curge mai ales prin țara dacilor (aici devine clar imaginea geografică insuficientă a lui Strabon⁶⁴), este numită Danuvius până la cataracte (Porțile de Fier), partea inferioară, care trece de-a lungul geților, Istros. În 7,3,13 devine deosebit de clară lipsa redacției finale a lucrării și introducerea repetată a notițelor. Astfel, urmează introducerea numelui Danuvius, informația fără legătură, că dacii și geții au aceeași limbă. Iar în contradicție clară cu descrierile anterioare privind țara geților se afirmă acum, dintr-o dată, că geții și-ar schimba locuințele de pe un mal al Istrosului pe celălalt și de aceea ar fi mai bine cunoscuți de către greci, urmat de un pasaj despre tribali, cu care se petrec lucruri asemănătoare – și această notiță în contradicție cu alte pasaje despre tribali. La sfârșitul cap. 7, 3, 13 Strabon dă un dublet a sfârșitului cap. 7, 3, 12, doar că el, după introducerea dacilor și ca urmare a rolului lor de dușmani ai romanilor, vorbește de faptul că geții și dacii pe vremuri ar fi fost așa de puternici încât ar fi putut echipa o armată de 200000 de oameni, însă acum doar 40000, și că se apropie de statutul de supuși ai romanilor, dar că n-ar fi încă complet supuși, deoarece și-ar pune speranța în dușmănia germanilor față de Roma – o concluzie care face impresie la Strabon.

Vecinii care apar aici ca aliați, boii și tauriscii, sunt de localizat în zona Savei mijlocii și a Dravei, ca și pe Murul inferior⁶⁵. Granița dintre sferile de putere a tauriscilor și scordiscilor, care se luptau pentru supremație, se afla în secolele II–I îHr în Sirmia și Slavonia estică la Mons Claudius (Pliniu, *Naturalis historia* 3, 148), care este de identificat cu dealurile Pozega-Papuk-Psunj dintre Drava și Sava. Pe speculație nefondată se bazează ficțiunea, răspândită până astăzi, cu consecințe dezastruoase pentru înțelegerea și datarea descoperirilor arheologice și numismatice, a unei campanii a lui Byrebistas până în Slovacia de sud, în care ar fi fost distrus marele *oppidum* de la Bratislava⁶⁶, care, după stadiul cercetărilor actuale, există încă în epoca augusteică. Aceleași speculații sunt valabile pentru un presupus val de așezări dacice din vremea stăpânirii lui Byrebistas în partea de nord și de nord-vest a bazinului carpatic, fapt pen-

⁶⁴Vezi Strobel, 2015c, p. 47-49.

⁶⁵Strobel, 2015a, p. 30-35; Strobel, 2015c.

⁶⁶Vrtel, 2015 poate reconstrui clar două orizonturi de distrugere. Primul orizont a atins construcțiile La Tène târzii și pe cele romane de pe acropolă cu paralele în orizontul mai vechi de la Magdalensberg cu importuri și material din orizonturile 60/50–40 respectiv 40–20/10 îHr (paralele acum în așezarea La Tène târzie de la Vindobona, Adler-Wölfl, Mosser, 2018), ca și fortificațiile orașului de sus. Fortificația este ulterior suprapusă de o clădire romană, noi construcții, parțial cu mai multe faze în tradiție constructivă romano-italică sunt înălțate și în orașul de jos și la mal. Apoi urmează o distrugere finală, care este legată de un orizont de masacru (dealul fortificat, orașul de pe mal și orașul de jos), conține material augusteic și este contemporan cu orizontul de distrugere și de masacru de la Bratislava-Devin. Despre *oppidum*-ul de la Bratislava Strobel, 2015c, p. 55 și urm.; Vrtel, 2016; Musilová *et alii*, 2014; Musilová, Resutík, 2022.

tru care în cercetare s-au preluat fără critică semne etnice îndoielnice pentru prezența dacilor în repertoriul ceramic⁶⁷.

Motivul conflictului, care se datează foarte probabil în anii 55–50 îHr, se află, pe de o parte, în confruntarea dintre scordisci și uniunile celtice din spațiul de mijloc al Dravei-Sava, pe de altă parte într-un conflict pentru zona Marisos, importantă pentru comerțul supraregional, ceea ce înseamnă aici nu doar cursul inferior al Mureșului, cu poarta Mureșului, importantă economic și strategic, ci și cursul inferior al Tisei, după vărsarea Mureșului; căci Strabon nu cunoștea râul Tisa. Zonele de locuire ale tauriscilor și boilor din regiunea Sava–Drava–Mur nu au fost atinse de conflict, așa cum arată descoperirile arheologice. Cum este deci de înțeles informația din excursul getic al lui Timagenes despre un război dintre Byrebistas și boi și taurisci? Regele get a inclus în stăpânirea sa cu siguranță și pe tribali și a încheiat o alianță cu scordiscii învecinați. De asemenea, este de presupus că el, după ce a adus sub supremația sa uniunile tribale până pe Nistru, a inclus în sistemul său de alianțe și pe dinaștii locali sau regionali și formațiunile politice ale dacilor din Oltenia, Banat și Transilvania de sud-vest. Ei se aflau, ca și aliatul scordiscii, în conflict cu grupele de celți din sudul Pannoniei, lupta purtându-se fără îndoială pentru controlul drumurilor comerciale importante din Transilvania la Dunăre și din spațiul Dunăre–Drava–Sava, dar și pentru supremația politică și militară.

8. Problematika tezaurilor cu emisiuni de tip Kosōn și Pseudo-Lysimachoi

Așa-numiții stateri de aur de tip Kosōn reprezintă o problemă numismatică și istorică deosebită; ei au fost găsiți singuri, niciodată împreună cu stateri de aur Pseudo-Lysimachoi, în tezaurile din spațiul Munților Orăștie, evident în zona Grădiștea Muncelului⁶⁸. Carmen Maria PETOLESCU rezumă teza curentă a cercetării românești:

⁶⁷ “Componente dacice în populație ... evenimente catastrofale, care au fost legate de prezența dacilor” (Čambal et alii, 2009). Deoarece în zona Nitra aceste tipuri lucrute cu mâna apar deja în La Tène D₁, chiar la trecerea de la C₂ la D₁, este nevoie de a postula prima fază a expansiunii dacilor înainte de și pe la 100 îHr. (așa și Čambal et alii, 2006, p. 156 și urm.). “Valul recent” este legat de “campania militară” a dacilor conduși de “Burebista”. La aceasta s-a dovedit că tipul castronului conic lucrat cu mâna, care era considerat o formă de bază dacică, apare în așezări La Tène mijlocii (Čambal, 2011, p. 114); și aici este de presupus continuarea populației mai vechi, latènizate, în nordul bazinului carpatic.

⁶⁸ Vezi Mitthof, 2017; Mitthof, 2022. Toate celelalte monede Kosōn provin din contexte secundare contemporane; la fel și Ardevan, 2014, care preia însă o datare în sec. I îHr; este de respins informația propusă a fi luată în seamă de el despre tezaurul nedescris mai precis din 1491 din castelul regal de la Mühlbach (Sebeș). Tezaurul Kosōn 1803 din zona Dealul Grădiștei; tot de acolo un tezaur de circa 1000 stateri Kosōn la începutul anului 1804; 12 stateri Kosōn în cursul săpăturilor fiscale din 1804 din context secundar; tezaur de circa 3000 de stateri salvat ilegal în 1996 presupus de la Lunecani-Târșea, în realitate din apropiere de Fețele Albe; din zona Dealul Muncelului – Culmea Muncelului au fost salvate ilegal după 1989 trei tezaure cu stateri Kosōn, ultimul din 2007 cu circa 1200 monede (1024 confiscate, clar toate din grupa C); din săpături ilegale din 1993/1999–2003 până la 3000 stateri ca și 24 spirale de aur ajunse în comerț (vezi Moșil, 2012, p. 309).

monedele Kosōn ar fi fost bătute în 43/42 îHr din însărcinarea lui Brutus pentru plata mercenarilor și a trupelor auxiliare pe care Koson vroia să le trimită lui Brutus, ceea ce nu s-a mai întâmplat, de aceea monedele ar fi rămas în tezaurul regal de la Sarmizegetusa⁶⁹. O altă teză răspândită, însă complet nefondată, pornește de la identificarea legendei ΚΟΣΩΝ cu regele dac Cotiso, ucis de Crassus în anul 29 îHr și datează monedele în perioada 44–29 îHr. De curând, un colectiv de autori, care a efectuat analiza metalului monedelor⁷⁰, propune o interpretare care pornește doar de la teza că monedele de argint și de aur de tip Kosōn și staterii Pseudo-Lysimachos ar fi fost produși în aceeași monetărie de la sud de Dunăre, desigur în Macedonia, în vremea lui Brutus (presupusă monogramă BRV), care ar fi folosit pentru aceasta aurul și argintul predat lui de către un dinast trac (Appian, *Bellum civile* 4,10,75). Toate monedele Pseudo-Lysimachoi și Kosoni ar fi fost emise într-o perioadă foarte scurtă de timp de Brutus pentru ca să-și plătească aliații traci și balcanici, mai întâi pentru Droueis și Koson (drahme Kosōn-Droueis, vezi mai jos) ca destinatari, ulterior doar pentru Koson. După înfrângerea asasinului lui Caesar, “*king Coson*” ar fi pus să fie bătuți kosoni din aur nepurificat transilvănean fără monogramă într-un atelier de la Sarmizegetusa, anume ca ofrande votive. Referitor la aceasta sunt de pus sub semnul întrebării două axiome de mult susținute: pe de o parte că în cazul legendei ΚΟΣΩΝ ar fi vorba de numele unui rege, pe de altă parte că toate emisiunile ar aparține unui context temporar scurt. Kosōn trebuie interpretat foarte probabil ca genitivul plural al numelui unui clan sau trib (vezi mai jos). De asemenea, nu e convingător de valorificat doar descoperirile din Munții Orăștiei ca “*votive deposits*”, deoarece ascunderea unor mari tezaururi din metal prețios este clar atestată pentru Decebalus în anul 106 dHr. Aurel VÎLCU presupune că aurul purificat cu care s-au bătut inițial kosonii ar fi fost obținut din plățile orașelor pontice în 55/48 îHr către Burebista (adică Byrebistas) pentru batere monedelor, ceea ce ar explica metrologia inexactă, iconografia neobișnuită și necircularea lor; toate ar fi fost probabil bătute atunci în Sarmizegetusa⁷¹.

Staterii Kosōn, care sunt mereu dovediți ca proaspăt emiși și niciodată nu au fost în circulație, sunt atestați în literatură din 1519/1520 (schimb de scrisori între Erasmus von Rotterdam și episcopul Turzo von Breslau) și în catalogul colecției Alfonsos I, herțog de Este (1518/1524). Imaginea monetară este formată după modelul a doi denari situați la distanță temporară mare unul de altul, nu reprezintă însă o copie. Avers: consul între doi licitori mergând spre stânga, dedesubt legenda greacă ΚΟΣΩΝ – model: denarul lui M. Iunius Brutus RRC 433, 54 îHr (avers: capul zeiței Libertas, LIBERTAS; revers: L. Iunius Brutus, cos. 509, între doi licitori mergând spre stânga, în față un *accensus*, dedesubt BRVTVS). Revers: vultur ținând o coroană stând pe un sceptru – model: reversul denarului Q. Pomponius Rufus RRC 398, 73 îHr. Ștanțele modifică puternic

⁶⁹ Petolescu, 2011. Și interpretările istorice de la Winkler, 1972; Iliescu, 1990 sunt depășite. Vezi ulterior Munteanu, 2002; Munteanu, 2003; Munteanu, 2011; Dima, Ilie, 2007; Părpăuță, 2006, p. 132-137; Vîlcu, 2010, care respinge atât teza Brutus cât și cea Cotiso. Cavagna, 2015 merge puțin mai departe.

⁷⁰ Constantinescu *et alii*, 2015; Constantinescu *et alii*, 2017.

⁷¹ Vîlcu, 2010.

modelele: diferența stilistică mare este izbitoare la ochi, calitatea de denumit parțial barbarizantă a tăieturilor matrițelor se diferențiază clar de emisiunile monetare de aur ale orașelor vest-pontice. Teza că vulturul cu coroana biruinței ar trimite la faptul că monedele ar fi fost destinate pentru plata celor care trebuiau să lupte de partea ucigașului lui Caesar este greșită, la fel ca și faptul că imaginea de pe revers ar reprezenta o legătură cu Brutus în 43/42 îHr. Emisiunile din aur și argint pentru Brutus au cu totul alte motive, mai ales capul zeiței Libertas de pe avers, și sunt bătute după standardul roman pentru aur și argint (aurei lui Sulla, 1/30, 10,7–10,9 g; Pompeius, 71 îHr, 1/36, 9,1 g; Caesar, 1/40, 8,19 g; Brutus, 1/42, 8,1 g⁷²). Monograma din câmpul stâng al aversului nu poate fi descifrată nici în varianta scurtă ca *BR* sau chiar *BRV* pentru *Brutus* și nici ca *BA* pentru *basileus* (dacă e ligatură, atunci *AB!*). Ea se află în tradiția semnăturilor monetare de pe staterii de aur Pseudo-Lysimachos a orașelor pontice. Pentru nici un contemporan nu ar fi fost clară una din cele două propuneri de descifrare menționate. La aceasta nu este de conceput ca emitentul s-ar fi lăsat reprezentat doar cu o astfel de monogramă; presupunerea că un emitent ar fi bătut numele destinatarului în locul numelui propriu nu este credibilă. Monograma este în forma sa inițială (grupa A) comparabilă cu monogramele meșterilor monetari cunoscuți din Byzantion, Callatis și îndeosebi Istros/Histria, dar și vulturul de pe revers găsește paralele în emisiunile de la Istros⁷³.

Analiza lui Jean HOURMOUZIADIS arată că s-au combinat doar trei ștanțe de avers cu 10 (11?, autor) de revers (A/a.b, B/c-f, C/g-k)⁷⁴ și că nu apar combinații între averse. Grupa C fără monogramă este fără îndoială cea mai târzie fază a emisiunilor; ca prototip se folosește o pereche de ștanțe din grupa B, dar monograma de pe avers a fost omisă. Grupa B însăși este tăiată după prototipul perechii de ștanțe A/a cu simplificarea monogramei. Ștanța aversului C a fost reperlucrată de mai multe ori, dar refolosită și necurățată și puternic corodată și în final copiată barbarizant. Grupa A1 corespunde aurului monetar curat al staterilor din orașele grecești de coastă din secolul II îHr (97–98,8%) și elementele rare aproape că corespund celor din stateri de la Tomis⁷⁵. Grupa A2 are un conținut pur de ca. 96%. Grupa B este cu conținutul ei fin a aliajului de aur comparabilă cu emisiunile lui Mithridate (variind pe la 96%); ea se împarte însă în două grupe, una cu un conținut pur de ca. 96% și alta cu unul de 92–95%. Grupele A și B sunt clar separate una de cealaltă după ștanțe, flanuri și conținut fin; sunt de presupus diferențe considerabile de timp ca și locuri de emisiune diferite, însă grupele A și B se subîmpart în câte două faze de dezvoltare a aliajului (A 2 și B 1 cu 96%, B 2 cu 92–95%). Aurul curat pentru monede a fost obținut evident prin topirea monedelor de aur elenistice (A 1) ca și cele din epoca lui Mithridates (A 2, B 1) și din aurul

⁷² Vezi despre asta și Hollstein, 2016. Aureii lui Longus au o greutate medie de 7,98 g.

⁷³ Vezi Munteanu, 2003; Munteanu, 2011.

⁷⁴ Hourmouziadis, 2010. Aversul A cu monogramă complexă, B cu monogramă simplificată și C fără monogramă și desen de persoană puternic abstractizat respectiv barbarizat. Combinația A/b se întâlnește între piesele analizate doar o dată, A/a dimpotrivă de 255 ori.

⁷⁵ Despre analize de metal vezi Vilcu, 2010; Vilcu *et alii*, 2011; Vasilescu *et alii*, 2011; Constantinescu *et alii*, 2012.

podoabelor, respectiv din întinderea materialului topit (B 2). Faptul că emisiunile grupelor A și B nu s-au făcut evident în monetării orașenești regulate arată atât variațiile mari ale greutateii flanurilor ca și stilul ștanțelor monetare. Stateri grupei C fără monogramă sunt emiși însă din aur impur, care a fost obținut în Transilvania din nisipul aurifer al râurilor; conținutul pur variază între 80 și 90% și corespunde analizelor brățarilor spiralice de aur de la Sarmizegetusa, ca și altor obiecte din aur impur aluvionar din Transilvania. Emisiunile sunt ca urmare realizate în diferite faze temporare și în diferite monetării sau ateliere. Emiterea grupei C cu o fază de ștanțe târzii, puternic barbarizate, trebuie să se fi petrecut cu o anumită siguranță abia în vremea lui Decebalus (89–101/105 dHr; sau abia în pregătirea celui de-al doilea război dacic din 104/105 dHr?); acesta caută să se lege prin preluarea legendei Kosōn de o tradiție de descendență corespunzătoare, legitimându-i domnia. Singurul element de legătură al tuturor emisiunilor Kosōn este evident legitimarea printr-o tradiție de descendență comună, respectiv o (pseudo-)identitate etnică a “*kosonilor*”, a “*oamenilor lui Koso*”, o tradiție care legitimează prestigiul și stăpânirea, care coboară evident dintr-un strămoș dinastic.

Emisiunile târzii (125/110–72 îHr) ale staterilor postumi Lysimachos și Alexandru ai orașelor grecești de pe coastă au fost bătute sub stăpânirea supremă a lui Mithradates VI Eupator din Pontos, cu o greutate ușor redusă (8,24–8,15 g), mai ales în Istros/Histria, Tomis, Callatis și Bizanț și erau destinate plății tovarășilor săi de alianță din spațiul vest- și nord-vest-pontic⁷⁶. Mai mult, orașele grecești de pe coastă au angajat mercenari cu monedele bătute de ele până în anii 60 dHr și au plătit dinaști traci și geți pentru sprijinul lor. O ultimă fază a emisiunilor de stateri Pseudo-Lysimachos, cu o evidentă scădere a calității ștanței monetare, unele evident tăiate superficial, altele cu tendințe de barbarizare sau de modificare evoluată a imaginii monetare, poate fi legată de formarea regatului de scurtă durată a lui Byrebistas. În mod corespunzător astfel de monede se găsesc în tezaurele cu stateri ai lui Pharnakes al doilea din Pontos și ai lui Asandros (ca archon an 1–4 și ca rege an 4)⁷⁷, care oferă un *terminus post quem* 44/43 îHr pentru teaurizări. Monede de aur "Lysimachos" se găseau, conform rapoartelor contemporane de pe la 1800, peste tot în Transilvania, ceea ce corespunde prezenței lor dovedite până în nord-vestul României. Stateri Pseudo-Lysimachos analizați până acum, cu legenda Kallatis, au un conținut pur de 96%⁷⁸, tipul de ștanță corespunde emisiunilor din Callatis de sub controlul lui Mithradates VI (conținutul pur variind pe la 96–97%). Gradul de uzură al ștanțelor și stilul lor mai rău sunt izbitoare, stil care este tipic în general pentru emisiunile de stateri vest-pontici târzii. Doi stateri din Tomis sunt bătuți cu ștanțe copiate, iar ștanța reversului dovedește urme clare de barbariza-

⁷⁶ Callataÿ, 1997, mai ales p. 139-150 despre stateri târzii Pseudo-Lysimachos de la Istros/Histria, Tomis, Kallatis și Bizanion; Callataÿ, 2012. Despre emisiunile de monedă Pseudo-Lysimachos ale orașelor vest-pontice începând cu mijlocul sec. III îHr până la războaiele mithradatice vezi Petac, Vilcu, 2012; Petac, Vilcu, 2013; Vilcu *et alii*, 2011.

⁷⁷ Vezi Frolova, Ireland, 2002; MacDonald, 2005; Nawotka, 1992; Mitthof, 2022.

⁷⁸ Despre analize Vilcu *et alii*, 2011; Constantinescu *et alii*, 2012.

re⁷⁹. La fel și conținutul lor redus de aur izolează aceste emisiuni foarte târzii din Tomis ca o grupă aparte (91,9–92,9%). O astfel de grupă aparte apare și printre staterii analizați de la Kallatis (91,9–93,1%), care sunt de interpretat ca copii târzii. Astăzi este de presupus o continuare a emisiunii staterilor din aur Pseudo-Lysimachos până la mijlocul secolului I îHr și anume foarte probabil în cantitate foarte mare tocmai în vremea supremației lui Byrebistas din 48–44 îHr⁸⁰. Calitatea redusă a ștanțelor, flanurile neregulate și urmele unui proces de emisiune pripit a atelierelor monetare din afara orașelor de pe coastă indică aceasta.

Tezaurile din Munții Orăștie cu stateri Pseudo-Lysimachos, dar și cele ale lui Pharnakes al doilea și Asandros, încep cu marea comoară din 1543 (peste 40000 de stateri), sunt urmate de depunerile din 1802/1803 din zona Valea Mică și din 1998; ele nu sunt niciodată amestecate cu monede Kosōn⁸¹. Descoperiri monetare izolate de pseudo-Lysimachoi au fost făcute în 1802/1803. Tezaurul Ceata din 1802/1803 indica mai ales Tomis și Callatis ca monetării, apoi Histria și Byzantion. În 1998 a fost recuperat ilegal pe terasa Șesu Căprăreței, în estul complexului Grădiștea Muncelului, un tezaur cu 3600 pseudo-Lysimachoi, stateri cu semnele monetăriiilor Histria, Callatis, Tomis și Bizanț; la aceștia se adaugă circa 10 stateri ai lui Pharnakes al doilea din Pontos și 12 stateri ai lui Asandros, atât ca archon în anul 1–4, cât și ca rege în anul 4, toate în stare proaspăt emise. Emisiunile Pharnakes și Asandros dau un *terminus post quem* la 44/43 îHr pentru formarea tezaurilor, nu însă pentru ascunderea lor în zona Orăștie.

Monedele Kosōn emise în argint sunt cunoscute încă din secolul XVIII, au fost însă considerate falsuri; din 2003/2004 ele apar în număr relativ mare în comerț și aparțin unui tezaur recuperat ilegal în 2003 de la Dealul Bodii (Dealul Muncelului – Fetele Albe), scos din țară, presupus a conține 2300 de piese⁸². Exemplarele cunoscute arată o greutate medie de 4,4–4,5 grame, care însă variază puternic⁸³. Conținutul mediu de argint de 95–98%, ca și compoziția metalului monetar, indică topirea monedelor mai vechi. Monedele sunt bătute cu perechea de ștanțe A/b, care a fost folosită în combi-

⁷⁹ Ștanțele staterului gol Gerhard Hirsch, 12.2.2015, lot 1601, bătute pe un flan cu placă de argint sunt o imitație clară barbarizantă, însă cu un nucleu din material organic.

⁸⁰ La fel și F. de Callataș, comunicare personală. Stateri cu mențiunea Byzantion sunt fie din vremea lui Mithradates VI sau mai vechi, sau copieri.

⁸¹ Vezi Mitthof, 2022. În 2004 circa 4000 stateri salvați ilegal de la Vârful Muncelului - Dealul Muncelului, în 2013 de acolo 30–40 stateri, confiscate emisiuni de Tomis și Callatis; vezi Moisil, 2012, p. 313.

⁸² Grupați după cataloagele de vânzare Fischer-Bossert, 2016, p. 88; despre asta *La Galerie Numismatique Bogdan Stambului*, 4, 28.11.2004, p. 87); Meister și Sonntag, 2004; Rauch, 2013; Stracks, 2013; Goldberg, 20124; Lanz, 2014; Jaquier, 2014; *Agora Auctions*, 2014; *Bertolami Fine Arts*, 44, 2018. Până în 2015 au fost confiscate 213 drachme de argint Kosōn. În același loc de descoperire s-a descoperit ilegal un tezaur de 5000–6000 denari romani (cu copii?) în 2001/2004.

⁸³ Exemplarele UBS 77, 9.9.2008, lot 640 și New York Sale 9, 13.1.2005, lot 65 cu 3,04 g; flanurile de greutate redusă arată o puternică coroziune și sunt evident dintr-un aliaj prost; o copiere antică este probabilă, aparțineța la descoperirea din 2003 mai degrabă improbabilă.

nația aceasta și pe stateri de aur Kosōn din grupa A, dar care este până acum atestată doar la un exemplar⁸⁴. Ștanța de avers A a fost folosită împreună cu ștanța de revers nou tăiată a pentru prima fază a emisiunilor de aur. Mărirea imaginilor monetare și a flanurilor primei emisiuni din aur (A/b și A/a) rămâne aceeași. Pe drept este de presupus din aceasta că emisiunea din argint a precedat-o pe cea din aur și că perechea de ștanțe A/b a fost făcută inițial pentru baterea monedelor din argint. Apariția denarilor anului 54 îHr în spațiul balcanic, bătuți inițial doar pentru Roma și Italia și puși în circulație, reprezintă un *terminus post quem* pentru acestea; acest fapt poate fi pus în legătură doar cu trupele trimise de Pompeius și de Caesar din Italia peste Marea Adriatică și cu casele de război provenind din Italia ale celor două partide din anul 49 îHr. Rămâne deschisă problema când au început de fapt emisiunile Kosōn din argint și când este de datat grupa A a staterilor din aur cu ștanța de avers A și o scurtă refolosire a ștanței de revers b. Căci și între folosirea perechii A/b pentru baterea în argint și folosirea pentru baterea în aur, ca și funcția de model a ștanței b pentru alte ștanțe de revers poate desigur să existe un interval de timp. Se poate accepta argumentat că baterea drahmelor de argint Kosōn în regiunea corespunzătoare a precedat copierea denarilor introduși și a rămas un episod de scurtă durată. Totuși este sigur că baterea drahmelor Kosōn/Droueis (vezi mai jos) și a drahmelor Kosōni s-au făcut la diferențe temporale și în monetării diferite.

Emisiunile de aur Kosōn au început fără îndoială abia la momente necunoscute după sfârșitul emisiunilor pseudo-Lysimachoi, care erau la dispoziție în cantități mari până după sfârșitul lui Byrebistas. Deja în secolele III–II îHr s-au scurs stateri de aur ai orașelor de coastă pontice în mari cantități spre conducătorii geți și traci din hinterland, dar și spre bastarni și sciți, respectiv sarmați. Acest fapt trebuie să se fi amplificat în vremea supremației lui Mithradates VI Eupator, între 100 și 72 îHr, care a recrutat masiv mercenari și contingente auxiliare din acest spațiu. Rămâne neclar când după 43 îHr au fost aduși pseudo-Lysimachoi concentrați ca tezaure în spațiul Munților Orăștie; același lucru este valabil și pentru depunerea tezaurelor Kosōn. Este totuși posibil ca abia Decebal să fi adunat aici resursele de metal prețios după începutul domniei sale în 89 dHr ca rege al dacilor, confirmată de Roma. Posibil ca ei să fi ajuns aici parțial deja în 86–88 dHr, la preluarea de către Decebal a conducerii luptei contra Romei cu prilejul ofensivei romane.

9. Problema drahmelor Kosōn-Droueis

Începând din anul 2006 apar în foruri monetare și în comerț prin canale ilegale drahme de argint necunoscute până acum cu legenda Kosōn/Droueis pe revers (163 piese confiscate până în 2015), iar condițiile de descoperire sunt necunoscute⁸⁵. Ca greutate sunt două grupe de drahme Kosōn/Droueis, una de 4,92–4,34 g cu flanuri de greutate mică până la 4,24 g, și flanuri clar mai subțiri de 4,20–4,03 g, apoi exemplare

⁸⁴ Hourmouziadis, 2010, p. 293-295.

⁸⁵ Gruparea după cataloage de vânzare pentru drahmele Kosōn/Droueis la Fischer-Bossert, 2016, p. 87 și urm.; despre asta Gorny & Mosch, 229, 10.3.2015, los 1129, 4,2 g. O confuzie de bază face S. Fischer-Bossert atunci când grupează aceste monede de tip A cu drahme de argint Kosōn de tip B într-un context de emisiune comun.

ușoare de 3,37–3,31 g cu imprimarea nereușită a ștanței (Lanz 135, 21.5.2007, 146; New York 9, 13.1. Sale 2005, lot 66), evident copieri ale drachmelor de Apollonia sau Dyrrhachium. Monedele confiscate sau circulând în comerț și la colecționari au mai multe ștanțe de avers și un număr mai mare de ștanțe de revers cu o calitate complet diferită a ștanțelor, fapt care arată o lungă activitate de emiterie. Izbitoare este neregularitatea flanurilor în privința variațiilor de mărime, grosime și de greutate. Cu greutatea lor medii ele sunt situate peste greutatea standardului attic contemporan de 4,15 g, parțial și peste cel mai vechi de 4,3 g. În locul legendei MAKEΔONΩΝ ΠΡΩΤΗΣ poartă pe revers legenda ΚΟΣΩΝ / ΔΡΟΥΕΙΣ pe două rânduri, deasupra și dedesubtul măciucii lui Herakles. Emiterea lor într-o monetărie regulată este exclusă. Compoziția argintului monedelor se aseamănă mult cu cea a tetradrachmelor de Thasos sau de tip Thasos; astfel se poate presupune topirea acestor monede pentru producerea flanurilor⁸⁶. Imitațiile Macedonia Prima au o fază mai veche, cu o medie de argint de 98% ca și tetradrahmele elenistice, și o a doua fază cu un adaos unitar de cupru la topire și o valoare medie de argint de 95%, ca și emisiunile de tetradrachme târzii ale orașelor pontice de coastă. Exemplarele disponibile nu arată urme de circulație și provin dintr-un tezaur descoperit ilegal.

Tetradrachmele MAKEΔONΩΝ ΠΡΩΤΗΣ (Macedonia Prima) după standard attic erau emisiuni prilejuite de autoritatea romană, însă nu erau în nici un caz continue; ele formează trei grupe: circa 158/150–149/8 îHr, 148–ca. 120? îHr și 120–90/80 îHr⁸⁷. Răspândirea lor se concentrează în tezaurile din Tracia vestică, din Moesia până la est de Iantra (centrul de greutate între Augusta/Ogosta și Iatrus/Iantra și în valea Margus/Morava) și grupat în Muntenia mijlocie; import secundar în combinație cu tetradrahme de Thasos / tip Thasos în Transilvania estică și sud-vestică. Emiterea drachmelor de argint Kosōn-Droueis este de datat într-o perioadă în care, prin pătrunderea denarilor și a drachmelor Apollonia/Dyrrhachium, adăugându-se tetradrachmelor Macedonia Prima și Thasos/tip Thasos aflate în circulație, apărea necesitatea de a avea la dispoziție monede cu un sfert de valoare, o necesitate care s-a terminat rapid prin disponibilitatea generală a drachmelor de Apollonia/Dyrrhachium. O datare în anii 80 îHr, în orice caz înainte de prezența masivă a celor din urmă numite începând cu anii 70/60 îHr, este potrivită.

Legenda revers ΚΟΣΩΝ/ΔΡΟΥΕΙΣ este de descifrat ca genitiv plural sau nominativ singular sau plural. Privind legendele monetare ale emisiunilor elenistice, interpretarea genitivului Kosōn este de văzut ca o autodenimire și un semn de recunoaștere al grupei sau dinastiei emitente, ca “oamenii/poporul/neamul lui Koso” (Kosoi), după descendența dintr-un strămoș (mitic?), evident un nume dinastic legitimator al conducerii⁸⁸, care și este atestat pentru un rege get contemporan în legătură cu apartenența sa la partida fiului lui Caesar în războiul civil în 32/31 îHr (Suetoniu, *Augustus*, 63,2 după Codd. M G V X). Ca loc al emiterii este de presupus, după prezența domi-

⁸⁶ Despre analize Constantinescu *et alii*, 2017; Constantinescu *et alii*, 2015, însă cu schimbarea fazelor de emisie a imitațiilor Macedonia Prima și comparația greșită cu denarii romani.

⁸⁷ Prokopov, 2012.

⁸⁸ O interpretare corespunzătoare la Mitthof, 2017.

nantă a tetradrachmelor Macedonia Prima, Bulgaria nord-vestică sau Muntenia centrală. În Droueis poate fi văzut cu argumente un dinast regional, care a prilejuit emisiunea. Nu există indicii că monedele de argint Kosōn/Droueis s-ar fi găsit împreună cu monedele de argint Kosōn în tezaure. Pretenția că aceste monede trebuie să provină din Munții Orăștiei /Sarmizegetusa Regia, provine doar din denumirea de Kosōn. Există mai degrabă indicii, care rămân anonime, că monedele provin din Bulgaria de nord.

10. Monede ca semne etnice?

O problemă de principiu este denumirea complexelor emisiunilor preromane din Europa centrală și sud-estică cu ethnika, ca emisiuni ale boilor sau noricilor respectiv vest- sau est-norice. Ele sunt folosite convențional în numismatică, conduc însă mereu la interpretări istorice greșite. Așezarea numismatică informează despre concentrările în răspândirea anumitor tipuri monetare ca și privind migrația lor de-a lungul drumurilor importante de circulație și de comerț, așa cum este așa-numitul drum al chihlimbarului sau drumul Savei. Emisiunile pot fi puse uneori în legătură cu locurile de emisie, însă tipurile și grupele de tipuri pot fi emise în mai multe locuri, ca de exemplu în orizontul de emisiuni Roseldorf-Němčice sau în orizontul supraregional de monedă mărunță de argint, apărut pe la 130 îHr Stradonice-Staré Hradisko-Karlstein cu subgrupele sale (tip Karlstein, în felul Karlstein)⁸⁹. Pentru zona de la nord de Dunărea inferioară se vorbește astăzi mai degrabă neutral despre o zonă de emisiune nord-dunăreană cu o primă fază "est-celtică". Ea se întinde din zona Tisei superioare până la Nistru, însă în cercetarea românească se vorbește de obicei de emisiuni monetare "geto-dacice"⁹⁰. De remarcat este faptul că în nord-vestul și vestul României ca și în Transilvania, în afară de ținuturile din Transilvania sud-estică și Sălaj, Maramureș și la est de Satu Mare, din La Tène B1 sau La Tène B2a până în a doua jumătate a secolului II îHr, în multe locuri se surprind grupe de purtători veniți ai culturii La Tène și cu siguranță autohtoni latênizați în așezări și necropole și în morminte de războinici ca elită conducătoare, militară, socială și culturală. Noii veniți implantează forme noi de cultură materială și reprezentări rituale; din combinația ambelor tradiții se formează într-un "*process of hybridization*" (Aurel RUSTOIU) o lume socială și culturală nouă⁹¹.

11. Despre aspecte cronologice și istorice ale emisiunilor monetare preromane nord-dunărene

În prima fază (a doua jumătate a secolului III – mijlocul secolului II îHr) emisiunea se concentrează și monedele apar în Banat, Oltenia de nord, podișul central mol-

⁸⁹ Vezi Strobel, 2014.

⁹⁰ Preda, 1973; Preda, 1998; Preda, 2007; Părpăuță, 2006, p. 59-112; Constantinescu *et alii*, 2009. Caracteristic pentru disponibilitatea diferitelor tipuri de tetradrachme din secolele III – prima jumătate a secolului II îHr în tezurizare este tezaurul de la Șilindia (Crișana sudvestică) cu peste 800 emisiuni celtice și locale; au putut fi salvate 727 monede, care sunt atribuite unor 64 grupe de tipuri și subgrupelor lor (Părpăuță, 2006, p. 293, nr. 324; Sășianu, 1980, p. 162-165).

⁹¹ Vezi Rustoiu, 2005b; Rustoiu, 2006; Rustoiu, 2008a; Rustoiu, 2008b; Rustoiu, 2012b; Rustoiu, 2015b; Rustoiu, 2016; Rustoiu, Berecki, 2014; Rustoiu, Berecki, 2016; Almássy, 2009; Almássy, 2016; Ferencz, 2007; Rustoiu, Ursuțiu, 2013; Pop, Pupeză, 2006.

dovenesc și Transilvania nord-vestică (tipul Crișeni-Berchieș)⁹². Emisiunile nord-dunărene mai vechi au un procent de argint de peste 90% până la 98% și se orientează și în greutate după modelele lor. Celui mai vechi orizont de emisiuni din a doua jumătate a secolului III îHr îi aparțin tetradrahmele de tip Huși-Vovriești⁹³, a căror zonă centrală de răspândire se află între Carpații estici și Nistru, cu concentrarea tezaurilor între văile Carpaților estici, Siret și Prut, ca și în Moldova nordică. Caracteristic pentru tezaure (peste 90% din toate monedele provin din tezaure), ca cel de la Epureni, este distrugerea intenționată a monedelor prin tăieturi și găuri adânci; aceasta este de înțeles ca dovadă a unei închinări sfinte. Prezența tetradrahmelor de tip Huși-Vovriești, ale căror ștanțe târzii dovedește o puternică barbarizare a imaginii monetare, se termină pe la mijlocul secolului II îHr. Tipul este adesea denumit celto-bastarn, însă trebuie atribuit grupelor getice din zonă de dinaintea prăbușirii rețelei lor de așezări sub presiunea skirilor și bastarnilor de la sfârșitul secolului III / începutul secolului II îHr⁹⁴. Monedele se găsesc și în Transilvania și în Crișana până în Slovacia și zona Savei inferioare. Concluzii istorice nu pot fi trase din răspândirea acestora ca și a emisiunilor mai noi în afară de stabilirea unei anume zone de concentrație. Faza de emisiune mai recentă, în care modelelor se adaugă și monede de Macedonia Prima⁹⁵ și de Thasos sau de tip Thasos⁹⁶, se datează pe la mijlocul secolului II îHr, cu reducerea accentuată de după 120 îHr a greutateii monetare și a procentului de argint ca și cu o abstractizare accentuată a imaginilor monetare. Aceste monede apar în orizonturi de locuire și în tezaure împreună cu tetradrahmele de tip Thasos și imitațiile lor, iar mai târziu cu drachmele Apollonia/Dyrrhachium și apoi cu denari republicani. Regiunile centrale ale ființei monetare sunt acum Muntenia, Oltenia centrală și vestică, regiunea de sud a Moldovei cu Muntenia nord-estică (tipurile Dumbrăveni, Inotești-Răcoasa) și spațiul central al Mureșului cu Transilvania sud-vestică (mai ales tipurile Aiud-Cugir, Rădulești-Hunedoara). În România nord-vestică domină tipurile Medieșu Aurit. Ca stil și tip de fabricare acest orizont rămâne parte a așa-numitei ființe monetare est-celtice. Emisiunile târzii, de la cumpăna secolelor II-I îHr până în perioada augusteică timpurie, se deosebesc prin completa abstractizare a imaginii monetare, greu-

⁹² Părpăuță, 2006, p. 62-71; tipuri și variante ale tipurilor Sighet, Jiblea, Rasa, Banat, Criciova, Ramna, Agriș-Șilinda, Tulghieș-Mireșu Mare și Crișeni-Berchieș (faza mai veche, secolul III îHr, tăieturi foarte bune ale ștanței, 14–14,5 g, mai târziu ștanțe folosite, respectiv retăiate și ștanțe imitate; aproape toate piesele fără urme de circulație. Despre tezaure și descoperiri monetare Pop, 2008.

⁹³ Munteanu, Chiriac, 2016; 128 monede, 23 păstrate, dintre care un original postum Philipp II – emisie Amphipolis, în rest imitații, parțial ștanțe bune pe lângă barbarizări masive, însă încă cu resturi de legendă. Părpăuță, 2006, p. 72-77 cu harta 9. Datarea se bazează pe descoperirea de la Miercurea Sibiului, unde o așezare din secolul III îHr cu o populație de purtători ai culturii La Tène și populație autohtonă din epoca târzie a fierului este înlocuită la începutul secolului II îHr de o așezare cu zonă de cult, însă fără material La Tène.

⁹⁴ Niculiță, Teodor, Zanoci, 2002; Niculiță, Zanoci, Băț, 2013; Niculiță, Zanoci, Băț, 2014; Niculiță, Zanoci, Băț, 2015; Niculiță, Zanoci, Băț, 2016; Niculiță, 2004; Măndescu, 2010.

⁹⁵ Prokopov, 2012.

⁹⁶ Prokopov, 2006; Callataș, 2008.

tate și mai redusă și o reducere a procentului de argint, care în emisiunile de după mijlocul secolului I îHr, ca tipul Inotești-Răcoasa, poate să scadă până la 30%; ultimul provine din tipul Vârteju-București și se bazează pe tipul mai vechi Dumbrăveni; ambele au fost bătute în Poiana (Piroboridava)⁹⁷. Emisiunea de tip Vârteju-București⁹⁸ este de interes deosebit, ea fiind răspândită în Muntenia centrală, cu un centru de greutate în zona Argeșului, se întinde însă până în Oltenia estică și în regiunea Buzău și spre sud dincolo de Dunăre. Emisiunile se separă într-o fază mai veche (7–8 g, circa 80% argint), prima jumătate a secolului I îHr, și una mai recentă (4–6 g, 50–60% argint), care a fost emisă și după mijlocul secolului I îHr, dar se restrânge strict la regiunea subcarpatică. Emisiunile de tip Vârteju-București, cu procent redus de argint (55–62%), sunt reprezentate și la sud de Dunăre în tezaure din Moesia centrală (regiunea Ruse, zona Iantra), unde ele de asemeni au fost bătute, așa cum arată o patriță de bronz pentru producerea stampilei de avers din muzeul din Ruse⁹⁹. Aceasta documentează legătura strânsă dintre regiunile Munteniei centrale și nordul Bulgariei învecinate. Datarea propusă de Emil PAUNOV a monedelor găsite la sud de Dunăre înainte de 90/70 îHr și prin aceasta înainte de apariția drachmelor Apollonia/Dyrrhachium în regiune (acestea ar fi alungat moneda autohtonă "rea"; monedele de valoare mică nu sunt teaurizate) nu este convingătoare; deoarece acesta nu ar fi un motiv de a nu aduna 12 tezaure în regiunea Ruse cu peste 1300 de monede. Mai evidentă este legătura acestor monede cu campania bastarnă din 31/30 îHr și cu operațiunile lui Licinius Crassus¹⁰⁰. La nord de Dunăre sunt de presupus două monetării diferite, Popești și Cârломănești; monedele de tip Cârломănești-Vârteju-București formează și din punct de vedere a aliajului o grupă proprie.

Pe când începuturile monetarizării în Tracia de sud și centrală s-au stabilit deja în secolele IV și III îHr, iar în hinterlandul orașelor de coastă au atins deja în secolele II–I îHr un anumit nivel, banii monedelor nu jucau nici un rol important în viața economică cotidiană în celelalte părți ale Balcanilor, în zona Dunării și în zona dintre Tisa și Prut sau Nistru până în secolul I dHr. După imaginea tezaurelor cu monede de argint și de aur, care adesea nu arată urme de circulație, banii foloseau elitelor din zonă evident acumulării de bogăție și de prestigiu și plății de symmachi. De remarcat lipsa nominalelor mici. Fluxul monedelor importate, provenind din zonele stăpânirii romane, se explică prin pradă, soldă dată conducătorilor nobili pentru trupe auxiliare și oameni, subsidii, plăți în cadrul înțelegerilor și sprijinului tovarășilor aliați – așa cum au fost denetheții rămași loiali în vremea primului război mithridatic. La aceasta se adăugau banii plătiți mercenarilor angajați și soldaților trupelor auxiliare romane, care, după repatrierea lor, în lipsa unei fenomen de piață monetară, îi teaurizau¹⁰¹, și în sfârșit

⁹⁷ Despre Poiana, unde la sfârșit denari romani au fost copiați (cu descoperirea de ștanță corespunzătoare), Mitrea, 2011; Vulpe, Teodor, 2003.

⁹⁸ Isvoranu *et alii*, 2010; Isvoranu, Cojocaru, 2011; Petac, Georgescu, 2015.

⁹⁹ Paunov, 2013, p. 186–190 cu fig. 5.41.

¹⁰⁰ Numeroase tezaure din Moesia și Tracia de nord se încheie cu denari din anii 32/31–29 îHr, fără îndoială un rezultat al operațiunilor lui Crassus.

¹⁰¹ Callataÿ, 2008; Callataÿ, 2009; Callataÿ, 2016; Părpăuță, 2006; Pop, 2008. Plecând doar de

banii soldaților romani. Normal că și câștigurile din comerțul cu sare, lemn, metale și metale prețioase, fier, sclavi etc. reveneau elitelor aristocratice¹⁰².

12. Pătrunderea emisiunilor romane

În perioada 166/158–90/80 îHr în Tracia și în spațiu de la nord de Balcani, în spectrul monetar, domină emisiunile de tetradrachme, care au fost produse discontinuu, regional sub autoritatea romană, după nevoia respectivă a caselor militare romane; în această situație ștanțe folosite din fazele emitente mai vechi sunt combinate adesea cu cele noi tăiate: emisiunile tetradrachmelor din regiunile Macedonia Prima și Secunda, primele dominante datorită minelor de argint de acolo, ca și emisiunile de tetradrachme de Thasos, respectiv cele de așa-numitul tip Thasos, care sunt de separate de emisiunile de Thasos¹⁰³. După 148 îHr emisiunile tetradrachmelor de Macedonia Prima, de Thasos și de tip Thasos erau dominante, cele din urmă fiind monedele de argint mai ales în Tracia și în Moesia superioară și inferioară: prima fază circa 150–140? îHr, faza a doua circa 120/115–100/90 îHr, grupa a treia circa 100/90–80 îHr. La sfârșitul secolului II și la începutul secolului I îHr veneau în spațiul de la nord de Dunăre până în nord-vestul României tetradrachmele de tip Thasos, însoțite de tetradrachme de Macedonia Prima¹⁰⁴. Copii, evident cu copierea mecanică a ștanțelor, și imitații barbarizante se găsesc până în România nord-vestică. Monedele de tip Thasos copiate dovedesc la analiză argint din Transilvania; conținutul de argint al copiilor tetradrachmelor de tip Thasos și a drahmelor de Apollonia/Dyrrhachium este de 95–97%¹⁰⁵. Tezaurile cu tetradrachme de tip Thasos se concentrează în vestul Moesiei inferioare până la Iantra, apoi în Muntenia centrală și de vest, pe Mureșul mijlociu, în Transilvania sud-estică până în nord-vestul României, însă monedele de la nord de Dunăre adesea ajung să fie puternic folosite la tezurizare. În anii 80 și 70 ai secolului I îHr pătrund masiv denarii în grupe de monede, care conțin mulți denari cu o durată lungă de circulație, în spațiul balcanic de la sud de Dunăre¹⁰⁶; în același timp vin “drahmele” bătute în Apollonia și Dyrrhachium sub control roman, de 3,4 g, în realitate nu drachme, ci piese de argint cu standardul de 3 *scrupula*, ca și *victoriati*, mai vechi rămași populari în

la monedele finale ale tezaurilor pentru datarea importului conduce la o imagine falsă (vezi tezaurul de la Cuceu/Togul Mic: 488 denari 209/208–54 îHr, 215 denari emiși după 100 îHr, parțial puternic uzați, parțial aproape proaspăt bătuți). De mult depășit Crawford, 1977.

¹⁰² Stan, 2014 vrea, urmând teza greșită a unui fenomen comercial supraregional important în Dacia preromană, să vadă apariția denarilor romani la nord de Dunăre în contextul comerțului, prin care denarul ar fi devenit "moneda principală" a spațiului. La fel de greșită este preluarea tezei: cu "Burebista" ar fi apărut o nouă structură socială a societății în Dacia, ceea ce ar fi de pus în legătură cu aceasta; și în literatura mai nouă este doar parțial tratată. Tezaurile monetare în zonele de dinaintea pasurilor montane nu arată comerț, ci centre de greutate ale elitelor politice.

¹⁰³ Prokopov, 2006; Prokopov, 2009; Prokopov, 2012; Paunov, 2013; Callatay, 2008; Callatay, 2009; Callatay, 2016; Paunov, Prokopov, 2002; Picard, 2008.

¹⁰⁴ Callatay, 2017.

¹⁰⁵ Constantinescu *et alii*, 2003, p. 759-765.

¹⁰⁶ Denarii apar mai întâi la sfârșitul anilor 90 în Tracia sud-vestică și în Moesia superioară sudică, mai ales împreună cu tetradrachmele Macedonia Prima.

spațiul est-adriatic¹⁰⁷. Producția lor masivă începe în anii 80; producția atinge punctul culminant între 60 și 49/48 îHr, însă conținutul de argint s-a redus simțitor, fiind bătute și cu greutate mai mică¹⁰⁸. Pătrunderea denarilor romani la nord de Dunăre, a căror tezaurizare arată concentrații în Transilvania sud-vestică, centrală și estică ca și în zona Șimleu Silvaniei, apoi în Oltenia și Muntenia ca și în zona Siretului, se produce abia după o vreme, în legătură cu emisiunile târzii Apollonia-Dyrrhachium; tezaurul de la Miercurea Sibiului IV, inițial adăpostit în mai multe pungi din clădirea centrală reprezentativă a acropolei de la Miercurea Sibiului IV și ascuns sub dărâmături la distrugerea violentă a așezării de la sfârșitul secolului I îHr este caracteristic: el conține 282 monede, dintre care 146 drachme de Dyrrhachium din ultima fază de emisiune V și doar 4 din faza precedentă, ca și 131 denari începând la 179/170 și sfârșind cu un *serratus* al lui L. Roscius Fabatus, 64 îHr ca *terminus post quem*, și o imitație de denar hibridă. 63 de denari sunt bătuți în anii 90–79 îHr, însă pe lângă cei cu urme clare de circulație apar și exemplare aproape proaspăt bătute¹⁰⁹. Problematika datării tezaurelor de denari românești după moneda finală rezultă din faptul că sunt de luat în seamă compoziția aflului de denari, volumele emisiuni respective de denari romani ca și răspândirea lor și data apariției ansamblurilor monetare mari închise în spațiul balcanic, tocmai în legătură cu prezența și operațiunile armatelor romane. Intervalul dintre tezaurizare și depunere rămâne însă deschis. Nu este de mirare că pare să rezulte o culme a tezaurelor după monedele finale pentru intervalul 49–44 până la 32/31 îHr.

Din 49/48 și după 44/42 îHr vin denari în cantitate mare în Tracia și la Dunărea de Jos, ca și în Transilvania, deși denarii legiunilor lui Antonius¹¹⁰, datorită conținutului lor redus de argint, au rămas vreme îndelungată în circulație și nu au fost tezaurizați, ci au fost copiați local, astfel chiar în Dacia în secolul I dHr. După 30 îHr, tetradrachmele au fost retrase din circulație de către stat, de aceea au fost produse local în schimb imitații grosiere, mult barbarizate ale tetradrahmelor de tip Thasos¹¹¹. Ele se găsesc la nord de Dunăre până în România nord-vestică. 20/10 îHr monedele romane au înlocuit tetradrahmele elenistice în circulația și prezența monetară în întreg spațiul. Imitații locale au fost produse pentru acoperirea nevoilor¹¹². Referitor la concentrația descoperirilor de tezaure de denari republicani, România (concentrate în Oltenia de est,

¹⁰⁷ Paunov, Prokopov, 2002 (IRRCHBulg); Părpăuță, 2006, anexele V–VII; Grigorova, Prokopov, 2002; Meta, 2015.

¹⁰⁸ În emisiunile de masă procentul de cupru crește la 4–20%, la sfârșit a fost bătut în aliaj cupru-zinc (bronz alb) ca înlocuitor de argint respectiv argintat, probabil atunci când Pompeius avea nevoie de argint pentru producția sa de denari în 49/48 îHr (Constantinescu *et alii*, 2003).

¹⁰⁹ Purece *et alii*, 2014. Prezența emisiunilor 90–79 îHr cu volum mare de batere în Italia în vremea războiului aliaților și a războiului civil reprezintă 40% în tezaurele din Transilvania. Cel mai târziu tezaur cu drachme Apollonia/Dyrrhachium și imitații Dyrrhachium se încheie cu un denar legionar a lui Antonius; Părpăuță, 2006, p. 343, Deva.

¹¹⁰ Producția de masă 32/31 îHr cu 87,5–92% argint. Paunov/Prokopov, 2013. Despre dezvoltarea baterii denarilor vezi Hollstein, 2000.

¹¹¹ Prokopov, 2011.

¹¹² Paunov, 2014; Davis, Paunov, 2012. Categorizarea imitațiilor de către Davis ca “*dacice*” (*ethnic labelling!*) conduce la neînțelegeri.

Muntenia centrală și vestică, Transilvania de sud-est, România de sud-vest și nord-vest, spațiul Siretului mijlociu și inferior)¹¹³ și Bulgaria (Bulgaria nord-vestică, Struma superioară, la est de bazinul Moravei superioare) apar, pe lângă Italia și Spania, ca regiuni de greutate.

13. Dominația denarului roman la nord de Dunăre și problema copierii lui

Pătrunderea denarilor romani în regiunile de la nord de Dunăre este diferită regional, cel mai devreme din anii 50, cu oarecare probabilitate de datat abia după 50 îHr¹¹⁴. Apariția contemporană a denarilor uzați și a celor aproape proaspăt bătuți în tezaure este specifică mereu; astfel apare o serie de monede de denari republicani începând cu 189/180 îHr într-un tezaur, care se încheie cu o monedă uzată Tiberius și astfel a fost depus abia după mijlocul secolului I dHr. Pătrunderea a atins punctul ei culminant în a doua jumătate a anilor 30 ai secolului I îHr. Abia în intervalul 30/10 îHr și nu sub Byrebistas, cum presupunea mai ales Ctin Preda, datorită legăturii directe de la granița Imperiului roman și a impunerii denarului în viața cotidiană la sud de Dunăre și în comerțul intens de la nord de fluviu¹¹⁵, se renunță la baterea proprie a monedelor diferitelor formațiuni politice din Transilvania, câmpia Română și sudului câmpiei Moldovei și astfel se înlocuiește cu copierea sporadică a denarilor romani republicani până la cei imperiali timpurii¹¹⁶. Aceasta corespunde cu înlocuirea definitivă a monedelor de standard elenistic prin denari romani la sud de Dunăre începând cu 20/10 îHr.

Datarea copierii denarilor constituie o problemă¹¹⁷. La nordul Dunării apare copierea sporadică a denarilor romani-republicani până la cei imperiali timpurii, însă imitarea hibridizantă a primilor domină de departe, în locul emisiunilor preromane. Copierile, între ele și *serrati*, sunt uneori foarte exacte, permițând să se dovedească atât copierea mecanică a ștanțelor cât și prelucrarea ștanțelor monetare cu modificări ușoare, însă cu greutatea de 3,01–4,26 g, cu media variind la sau puțin sub 3,5 g; imitațiile turnate sunt adesea vizibil mai mici și mai ușoare decât originalele¹¹⁸. Conținutul de

¹¹³ Părpăuță, 2006, p. 137-146, 319-430 cu tabelele III-VIII și hărțile 23-25.

¹¹⁴ Începutul primului aflux masiv la Lockyear, 2004 este prea timpuriu; Lockyear, 2008 în 75/65 îHr. Tocmai comparația sa cu tezaurele din Italia și din Peninsula Iberică, după grupările compoziției corespunzătoare, arată diferența temporală minimă: grupa H: data medie finală 74 îHr Italia, 74 îHr Spania, 49 îHr România (47 tezaure); grupa A 42 – 45 – 15 îHr; grupa Γ 28 – 22 – 15 îHr. Tezaurele introduse de Mihăilescu-Bîrliba, 2013 în completarea criticii sale contra lui Lockyear întăresc tendința de bază a imaginii arătate.

¹¹⁵ Vezi apariția ceramicii romane în centrele getice de pe Siret, Poiana, Răcățau și Brad, respectiv în Muntenia; Popescu, 2013; Popescu, 2014.

¹¹⁶ Chițescu, 1980; Chițescu, 1981; Davis, 2006; Davis, 2010; general Davis, 2009; Woytek *et alii*, 2012.

¹¹⁷ Davis, Paunov, 2012 (parțial cu referire greșită după Preda *et alii* la “*Burebista*” și la “*Dacian monetary*”); Paunov, 2014; despre material Davis, 2009; Callatay, 2017. Copieri de denari la Părpăuță, 2006, p. 146-148.

¹¹⁸ Tezaurul de la Breaza, care se încheie la 12 îHr, conține 11 copii de turnare de la 5 emisiuni de denari (85, 76, 54, 48/47, 41 îHr).

argint este de peste 92% până în jur de sau peste 95%¹¹⁹. Alte imitații ale denarilor romani sunt în mod tradițional puternic stilizate, respectiv barbarizate, astfel încât originalul este adesea greu de recunoscut; conținutul de cupru al acestor monede poate să crească până peste 10%. Totuși combinațiile de copii de ștanțe barbarizante și bune sunt posibile pe aceeași monedă. Tezaurul de păstrare de 14 ștanțe monetare de imitații de denari de la Tilișca dovedește un stadiu avansat al tehnicii de batere¹²⁰. În atelierele de metal de la Șimleu Silvaniei-*Cetate*¹²¹ s-a găsit un depozit de denari romani de până la Tiberius, care evident au fost folosiți la mijlocul secolului I dHr ca metal monetar pentru copierea denarilor, așa cum arată imitația de turnare, care, fiind greșită, a fost separată, a unui denar legionar al lui Antonius. Combinațiile aversurilor din vremea Principatului cu reversurile republicane dovedesc continuarea copierilor și imitațiile în secolul I dHr¹²², însă acestea au putut continua probabil până la războaiele dacice ale lui Traian, așa cum pare să arate ștanța din atelierul monetar distrus în 106 dHr de pe terasa V preromană de la Grădiștea Muncelului¹²³. Cantitatea de emisiuni ale unor astfel de monede a fost puternic exagerată în cercetare, însă în spatele ei se afla ficțiunea unei monetarizări centralizate în viața economică a unui “*stat dac*” al lui “*Burebista*” (normal a regelui get Byrebitas). Este de plecat de la volume mici de emisiuni, căci doar tezaurele monetare izolate ale imitațiilor de 85–90% conțin ștanțe monetare și numeroase perechi de ștanțe, astfel încât sunt de presupus bateri sporadice și o circulație redusă¹²⁴. Presupunerea lui Kris LOCKYEAR că copierile trebuiau

¹¹⁹ Analize la Lockyear, 2008; Woytek *et alii*, 2012.

¹²⁰ 6 ștanțe de avers și 4 de revers (AV+RV 148 și 79 iHr, doar AV sau RV 134, 130, 101, 86, 79, 74 iHr), alte ștanțe complet uzate, respectiv goale; Lupu, 1989 pornește de la modul tradițional de a considera istoria “dacică”, că inventarul atelierului monetar a fost îngropat atunci când centrul de conducere și-a pierdut independența sa sub “Burebista” și ar fi fost integrat în regatul acestuia cu centrul în sud-vestul Transilvaniei. Nu există indicii arheologice pentru îngroparea înainte de secolul I dHr, perioada de înflorire a fortificației de înălțime. Alte ștanțe sunt cunoscute de la Poiana pe Siret, Ocnița, Brașov și Ludești (prototip C. Marius Capito). Vezi Glodariu, Iaroslavschi, Rusu, 1992.

¹²¹ Pop, Găzdac, 1999 (51 denari republicani, 3 denari imperiali; după 189 iHr, dominante emisiunile 90–74 și 49–42 iHr; monedele mai vechi au fost mult timp în circulație). La fel este de interpretat și tezaurul de la Stâncuța (34 denari, 53 tetradrahme tip Thasos, dintre care numeroase copieri, dar argintul transilvănean se identifică prin procentul ridicat de aur; două bare de argint); elementele urmă ale unei bare corespund legendei monedelor, cea de-a doua bară are argint cu altă legendă; vezi analizele lui Lockyear, 2008, p. 170-174; copieri parțial cu procent ridicat de cupru.

¹²² Woytek *et alii*, 2012, p. 137 cu nota 30. Moneda analizată la pagina 144 cu 57 % argint trebuie să fi fost bătută din monede preromane târzii retopite.

¹²³ Glodariu, Iaroslavschi, Rusu, 1992; 4 ștanțe de avers, una parțial păstrată. Prototipuri: C. Cassius, 126 iHr, copie bună; C. Hosidius Geta 68 iHr; denarul lui Tiberius, Lugdunum 14–37 dHr, copie bună. Tehnica ștanțelor găsește paralele la cele de la sfârșitul Republicii și la începutul epocii imperiale (informație Bernward Ziehaus). Atelierului de metal prețios aparține și o matrice de înaltă calitate artistică *intaglio* din bronz de origine romană (Florea *et alii*, 2015).

¹²⁴ În tezaurul de la Poroschia se găsesc 24 denari L. Procilius (80 iHr), dintre care 3 emisiuni regulate și 21 copieri cu aceeași pereche de ștanțe și o greutate de 3,04–4,26 g, în medie 3,51 g;

să determine crearea impresiei păstrării plăților romane ca parte a propriului prestigiu de putere în lupta concurențială a diferitelor unități politice, atunci când acestea încetau, este probabilă, însă el vrea să o pună în legătură încă de după 65 îHr¹²⁵. Mai degrabă se petrece o ruptură după intervenția corespunzătoare a lui Pompeius, a ucigașilor lui Caesar ca și a lui Octavian și Antonius în noua situație de după 30 îHr și după uciderea lui Cotiso, ca urmare a căroră mai degrabă este de presupus începerea copierilor în locuri diferite, probabil chiar și ateliere monetare itinerante.

Pentru secolul I îHr și I dHr sunt caracteristice tezaure mari cu denari oficiali și imitații locale¹²⁶, ca tezaurul de la Poroschia / Teleorman cu 552 de monede, dintre care 494 emisiuni oficiale până la M. Antonius în 39 îHr, 9 imitații barbarizante și 49 (sau 55) copieri foarte exacte (prototipuri originale 104–41 îHr), însă denarii oficiali erau în circulație înainte de pătrunderea lor în Muntenia, pe când copiile sunt tezaurizate fără urme de circulație¹²⁷. Tezaurul din Transilvania vestică cu peste 6000 de denari până la Octavian în 37 îHr conține 20 cu 2,54–4,62 g și combinații hibride de prototipuri (85/119 îHr, 137/74 îHr etc.), însă mai multe monede au urme specifice barbarizării. Și aici este valabil același lucru. Analizele de metal ale copiilor sau imitațiilor nu duc mai departe, deoarece metalul monedelor putea fi obținut din monede topite, în primul rând desigur din tetradrachme elenistice, fapt care era rentabil, sau să fie amestecat cu alte resurse metalice. Marile tezaure de denari erau evident rezultatul unei tezaurizări după venirea lor în contextul acumulării prestigiului și puterii¹²⁸. Nici copierile nu erau rezultatul unor motive economice sau urmăreau circulația monetară. Ele devin imediat obiectul tezaurizării și în final al depunerii în tezaure, acestea par să fi avut parțial caracter cultic, parțial se datorează cu siguranță conflictelor interne, dar și influenței masive a campaniilor romane din vremea augusteică mijlocie sau a lui Nero. O monetarizare a vieții economice cotidiene în spațiu de la nord de Dunărea inferioară și mai ales în Transilvania a fost rezultatul abia al cuceririi romane.

12 imitații C. Piso Frugi arată toate combinații de ștanțe sau aceleași perechi de ștanțe; vezi Lockyear, 2008, p. 152-176; Davis, 2010. Estimările procentului copierilor la Lockyear, 2004, p. 66 sunt prea mari.

¹²⁵ Lockyear, 2004, p. 66, 70.

¹²⁶ Davis, 2006; Davis, 2009; Lockyear, 2008. Alte tezaure noi sunt: tezaurul Balcani 2003/2004, peste 1000 denari, 60 imitații; România 2001, peste 5000 denari, circa 100 imitații. În tezaure mici proporția imitațiilor poate urca la 15–30%.

¹²⁷ Vezi Davis, 2010.

¹²⁸ La fel Lockyear, 2004, p. 70.

BIBLIOGRAFIE

- Adler-Wöfl, Mosser, 2018 Kristina ADLER-WÖFL, Martin MOSSER, *Neues von der spätlä-
tènezeitlichen Siedlung Rochusmarkt – Die Grabungen in Wien 3, Kund-
mann-gasse 21-27*, În: *Fundort Wien: Berichte zur Archäologie*, 21,
2018, pp. 148–165.
- Almássy, 2009 Katalin ALMÁSSY, *Celts or Dacians (?) in the Great Hungarian Plain:
1st c. BC-1st c. AD.*, În: Vladimír SALAČ, Jan BEMMANN (eds), *Mittel-
europa zur Zeit Marbods*, Archeologický ústav Akademie věd České
republiky, Praha, Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Rheini-
schen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Praha-Bonn, 2009, 360
pg., ISBN 978-3-936490-30-9; pp. 251–268.
- Almássy, 2016 Katalin ALMÁSSY, *Typology and Chronology: The First La Tène Hori-
zon in the Upper Tisza Region*, În: Sándor BERECKI (ed), *Iron Age
Chronology in the Carpathian Basin: Proceedings of the International
Colloquium from Târgu Mureş: 8–10 October 2015*, Bibliotheca Mvsei
Marisiensis, Series Archaeologica, XII, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2016,
410 pg., ISBN 978-606-543-784-5; pp. 203–218.
- Ardevan, 2014 Radu ARDEVAN, *Die erste Entdeckung von Koson-Münzen in Sieben-
bürgen*, În: Sorin COCIŞ (ed), *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift
Kurt Horedt*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2014, 340 pg., ISBN 978-606-
543-456-1; pp. 43–47.
- Bărbulescu, 2011 Constantin Augustus BĂRBULESCU, *Relații daco-romane la Dună-
rea de Jos în lumina cercetărilor arheologice (sec. I a. Chr.- I p. Chr.)*,
Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2014, 266 pg., ISBN 978-606-543-531-5.
- Berecki, 2008a Sándor BERECKI, *The Chronology of the Celtic Discoveries from Tran-
sylvania*, În: Valeriu SÎRBU, Dan Lucian VAIDA (eds), *Funerary
Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern
Europe*, Proceedings of *The 9th International Colloquium of Funerary
Archaeology*, Bistrița (Romania-Transylvania), May 9–11, 2008, Ed.
Mega, Cluj-Napoca, 2008, 248 pg., ISBN 978-973-1868-74-5; pp. 47–
65.
- Berecki, 2008b Sándor BERECKI, *The La Tène Settlement from Morești*, Ed. Mega,
Cluj-Napoca, 2008, 146 pg., ISBN 978-973-1868-42-4.
- Berecki, 2015 Sándor BERECKI, *Iron Age Settlement Patterns and Funerary Land-
scapes in Transylvania (4th-2nd Centuries BC)*, Ed. Mega, Târgu Mureş,
2015, 164 pg., ISBN 978-606-543-594-0.
- Berecki, 2016 Sándor BERECKI (ed), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin:
Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş: 8–10
October 2015*, Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Series Archaeologica, XII,
Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2016, 410 pg., ISBN 978-606-543-784-5.
- Boia, 2017 Lucian BOIA, *Geschichte und Mythos. Über die Gegenwart des Ver-
gangenen in der rumänischen Gesellschaft*, Schiller Verlag, Bonn/Si-
biu, 2017, 292 pg., ISBN 978-3946954064.
- Brather, 2000 Sebastian BRATHER, *Ethnische Identitäten als Konstrukte der früh-
geschichtlichen Archäologie*, În: *Germania*, 78, 2000, p. 139-177.
- Brather, 2002 Sebastian BRATHER, „*Ethnische Gruppen*“ und „*archäologische Kul-
turen*“. *Identität und Sachkultur in der archäologischen Forschung*, În:

- Das *Altertum*, 47, 2002, pp. 111–126.
- Brather, 2004 Sebastian BRATHER, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie: Geschichte, Grundlagen und Alternativen*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 42, Verlag Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2004, 808 pg., ISBN 3 10180405.
- Brather, 2007 Sebastian BRATHER, *Ethnische Identitäten und frühgeschichtliche Archäologie. Das Beispiel der Franken*, In: Sabin RIECKHOFF, Ulrike SOMMER (eds), *Auf der Suche nach Identitäten. Volk, Stamm, Kultur, Ethnos*, BAR International Series 1705, Oxford, 2007, 254 pg., ISBN 9781407301495; pp. 120–135.
- Brather, 2009a Sebastian BRATHER, *Ethnische Interpretationen in der europäischen Archäologie. Wissenschaftliche und politische Relevanz*, In: Judith SCHACHTMANN, Michael STROBEL, Thomas WIDERA (eds), *Politik und Wissenschaft in der prähistorischen Archäologie*, V&R Unipress, Göttingen, 2009, 344 pg., ISBN 978-3-89971-741-9; p. 31–51.
- Brather, 2009b Sebastian BRATHER, *Ethnische Identitäten aus archäologischer Perspektive*, In: Stefan ZIMMER (ed), *Kelten am Rhein. Akten des dreizehnten Internationalen Keltologiekongresses 1. Archäologie. Ethnizität und Romanisierung*, Bonner Jahrbücher, Beiheft 58/1, Mainz, 2009, 296 pg., 142il., 17 tab., ISBN 9781805341028; pp. 1–12.
- Brather, 2011 Sebastian BRATHER, *Archäologische Kulturen und historische Interpretation(en)*, In: Stefan BURMEISTER, Nils MÜLLER-SCHEEßEL (eds), *Fluchtpunkt Geschichte. Archäologie und Geschichtswissenschaft im Dialog*, Waxmann, Münster u. a., 2011, 310 pg., ISBN 978-3830924371; pp. 207–226.
- Brodersen, 2013 Kai BRODERSEN, *Könige im Karpatenbogen: Zur historischen Bedeutung von Jordanes' Herrscherliste*, In: *Zeitschrift für Siebenbürger Landeskunde*, 36, 2013, pp. 129–146.
- Callataÿ, 1997 François de CALLATAÿ, *L'histoire des guerres mithridatiques vues par les monnaies*, Publications d'histoire de l'art et d'archéologie, 98, Numismatica Lovaniensia, 18, Université catholique de Louvain, Département d'archéologie et d'histoire de l'art, séminaire de numismatique Marcel Hoc, Louvain-la-Neuve, 1997, XX + 480 + LIV pg.
- Callataÿ, 2008 François de CALLATAÿ, *Les tétradrachmes hellénistiques au nom des Thasiens et la circulation monétaire en Thrace aux IIe et Ier s. av. J.-C.*, In: *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 154, 2008, pp. 31–54.
- Callataÿ, 2009 François de CALLATAÿ, *Armies Poorly Paid in Coins (The Anabasis of the Ten-Thousands) and Coins for Soldiers Poorly Transformed by the Markets (The Hellenistic Thasian-TypeTetradrachms) in Ancient Greece*, In: *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 155, 2009, pp. 51–70.
- Callataÿ, 2012 François de CALLATAÿ, *Royal Hellenistic Coinages: From Alexander to Mithradates*, In: William E. METCALF (ed), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, Oxford University Press, Oxford, 2012, 720 pg., ISBN 9780195305746; pp. 171–190.

- Callataÿ, 2016 François de CALLATAÿ, *The Coinage Struck for the Romans in Hellenistic Greece: a quantified overview (mid 2nd – mid 1st c. BCE)*, In: Florian HAYMANN, Wilhelm HOLLSTEIN, Martin JEHNE (eds), *Neue Forschungen zur Münzprägung der römischen Republik*, Numismata, 8, Halbel Verlag, Bonn, 2016, 440 pg., ISBN 978-3-7749-4048-2; pp. 314–338.
- Callataÿ, 2017 François de CALLATAÿ, *Putting the late Hellenistic Balkan silver coin hoards in broad geographical and historical perspective (c. 130-30 BC)*, La: *Ancient Trace: Myth and Reality*, 13th International Congress of Tracology, Kazanlak, September 3-7, 2017, Sept. 4 – Session 3 – ISKRA Historical Museum - moderator Dilyna Boteva, Prezentare PowerPoint, 32 Slides (on-line).
- Cavagna, 2015 Alessandro DAVAGNA, *Gli alleati di Bruto in Dacia e i 'Koson' d'oro*, In: Tomaso Maria LUCHELLI, Francesca ROHR VIO (eds), *Viri militares. Rappresentazione e propaganda tra Repubblica e Principato*, EUT Edizioni Università di Trieste, Trieste, 2015, 230 pg., ISBN 978-88-8303-624-8; pp. 91–113.
- Čambal, 2004 Radoslav ČAMBAL, *Bratislavský hradný vrch – akropola neskoro-laténskeho oppida. Der Bratislavaer Burghügel – Die Akropolis von spätlatènezeitlichem Oppidum*, Zbor. SNM, Arch. Supplementum 1, Slovenské Národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava, 2004, 204 pg., ISBN 80-8060-141-0.
- Čambal, 2011 Radoslav ČAMBAL, *Mittel- und spätlatènezeitliche Siedlungsobjekte in Slovenský Grob*, In: Zbor. SNM CV, 2009/Archeológia, 21, 2011, p. 83-114.
- Čambal et alii, 2006 Radoslav ČAMBAL, Miloš GREGOR, Tomáš KRAMPL, Peter NAGY, *Neskoro-laténske objekty v Bratislave na Čajkovského ulici č. 9 / Spätlatènezeitliche Objekte in Bratislava, Čajkovského-Straße Nr. 9*, In: Zborník Slovenského Národného múzea / Annales Musei Nationalis Slovaci, Archeológia, 16, Ročník, C- 2006, pp. 123–160.
- Čambal et alii, 2009 Radoslav ČAMBAL, Miloš GREGOR, Katarína HARMADYOVÁ, Eva HALÁSOVÁ, Natália HĽAVATÁ-HUDÁČKOVÁ, *Dácka Keramika z Bratislavského Oppida a Devíná*, In: Maciej KARWOWSKI, Eduard DROBERJAR (eds), *Archeologia Barbarzyńców 2008. Archaeology of the Barbarians 2008*, WYDAWCA, Rzeszów, 2009, 636 pg., ISBN 978-83-7667-026-3; pp. 77–99.
- Čambal et alii, 2016 Radoslav ČAMBAL, Miloš GREGOR, Igor BAZOVSKY, Gertuda BREZINOVA, Branislav KOVAR, Maciej KARWOWSKI, *The Pottery with Thickened Club Rim at the End of Late La Tène Period in the Middle Danube Region*, In: Maciej KARWOWSKI, Peter Christoph RAMSL (eds), *Boii – Taurisci*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 2016, 272 pg., ISBN 978-3-7001-7740-1; pp. 147–169.
- Chițescu, 1980 Maria CHIȚESCU, *Les monnaies géto-daces de type romain républicain et impérial*, In: *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 6, 1980, pp. 123–138.
- Chițescu, 1981 Maria CHIȚESCU, *Numismatic Aspects of the Dacian State: The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman*

- Type*, B.A.R. International, 112, Oxford, 1981, 368 pg., ISBN 086054 1339.
- Constantinescu et alii, 2003 Bogdan CONSTANTINESCU, Alexandru SASIANU, Roxana BUGOI, *Adulterations in First Century B.C.: The Case of Greek Silver Drachmae Analysed by X-Ray Methods*, În: *Spectrochimica Acta B*, 58(4), 2003, pp. 759–765.
- Constantinescu et alii, 2009 Bogdan CONSTANTINESCU, Viorel COJOCARU, Roxana BUGOI, Alexandru SĂȘIANU, *Some Metallurgical Aspects of Ancient Silver Coins discovered in Romania – Originals and Imitations*, În: **Archaeometallurgy in Europe 2007: 2nd International conference, Aquileia, Italy · 17-21 June 2007**: selected papers, Associazione italiana di metallurgia, Milano, 2009, X + 540 pg., ISBN 8885298710; pp. 455–463.
- Constantinescu et alii, 2012 Bogdan CONSTANTINESCU, Daniela CRISTEA-STAN, Angela VA-SILESCU, Rolf SIMON, Daniele CECCATO, *Archaeometallurgical Characterization of Ancient Gold Artefacts from Romanian Museums Using XRF, Micro-Pixe and Micro-SR-XRF Methods*, În: *Proceedings of the Romanian Academy - Series A: Mathematics, Physics, Technical Sciences, Information Science*, 13, 1, 2012, pp. 19–26.
- Constantinescu et alii, 2015 Bogdan CONSTANTINESCU, Daniela CRISTEA-STAN, Cătălina CHIOJDEANU, Ernest OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Tudor MARTIN, *Cronologia monedelor dacice de argint și aur de tip Koson pe baza informațiilor despre compoziția lor elementală*, În: **ArheoVest**, Nr. III: [Simpozion ArheoVest, Ediția a III-a:] *In Memoriam Florin Medeleț, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 28 noiembrie 2015*, Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare și Istorie*, Asociația "ArheoVest" Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2015, 576 + 490 pg., + DVD, ISBN 978-963-315-264-5; Vol. 2, pp. 709–721.
- Constantinescu et alii, 2017 Bogdan CONSTANTINESCU, Ernest OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Daniela CRISTEA-STAN, *Informations on Silver and Gold Dacian Koson Type Coins Based on Alloy Composition Analyzed by X-Ray Fluorescence, and on their Possible Emission Chronology*, În: Maria CACCAMO CELTABINO [et alii] (ed), **XV International Numismatic Congress: Taormina 2015: Proceedings**, Vol. I + II, Arbor Sapientiae Editore S.R.L., Roma-Messina, 2017, 636 + 686 pg., ISBN 978-88-94 820-31-7; pp. 481–485.
- Crawford, 1977 Michael H. CRAWFORD, *Republican Denarii in Romania: The Suppression of Piracy and the Slave-Trade*, În: *The Journal of Roman Studies*, 67, 1977, pp. 117–124.
- Crișan, 1955 Ion Horațiu CRIȘAN, *Ceașca dacică. Contribuții la cunoașterea culturii materiale și a istoriei dacilor*, În: *Studii și cercetări științifice*, Cluj, VI, 3–4, 1955, pp. 127–157.
- Crișan, 1968 Ion Horațiu CRIȘAN, *Contribuții la problema unității culturii materiale daco-getice*, În: *Acta Mvsei Napocensis*, 5, 1968, pp. 21–32.
- Crișan, 1969a Ion Horațiu CRIȘAN, *Ceramică geto-dacică*, Ed. Meridiane, București, 1969, 366 pg.
- Crișan, 1969b Ion Horațiu CRIȘAN, *Probleme locuirii daco-geților pe teritoriul Slovaciei în lumina recentelor descoperiri arheologice (sec. V-IV î.e.n. –*

- sec. IV e.n.), În: *Arheologia Moldovei*, 6, 1969, pp. 91–109.
- Crișan, 1970 Ion Horațiu CRIȘAN, *Zur Frage der dako-getischen Besiedlung auf dem Gebiet der Slowakei*, În: *Študijné Zvesti: Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied*, 18, 1970, pp. 83–106.
- Crișan, 1975 Ion Horațiu CRIȘAN, *Burebista și epoca sa*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1975, 478 pg.
- Crișan, 1978 Ion Horațiu CRIȘAN, *Burebista and his Time*, Bibliotheca historica Romaniae. Monographies, 20, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1978, 254 pg.
- Crișan, 1979 Ion Horațiu CRIȘAN, *Statul dac centralizat și independent condus de Burebista*, În: *Acta Musei Porolissensis*, III: 2050 Bvrebista, 1979, pp. 103–109.
- Crișan, 1986 Ion Horațiu CRIȘAN, *Spiritualitatea geto-dacilor: Repere istorice*, Sinteze Lyceum, Ed. Albatros, București, 1986, 450 + [28] pg.
- Christensen, 2002 Arne Soby CHRISTENSEN, *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*, Museum Tusculanum Press, Copenhaga, 2002, 392 pg., ISBN 8772897104.
- Dana, 2003 Dan DANA, *Les Daces dans les ostraca du désert oriental de l'Égypte: Morphologie des noms daces*, În: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 143, 2003, pp. 166–186.
- Dana, 2007 Dan DANA, *Le nom du roi Decebale: aperçu historique et nouvelles données*, În: Sorin NEMETI, Florin FODOREAN, Eduard NEMETH (eds), *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 2007, 664 pg., ISBN 978-973-87264-8-2; pp. 42–47.
- Dana, Matei, Popescu 2009 Dan DANA, Florian MATEI-POPESCU, *Soldats d'origine dace dans les diplômes militaires*, În: *Chiron*, 39, 2009, pp. 209–256.
- Davies, 2006 Phillip DAVIS, *Dacian Imitations of Roman Republican Denarii*, În: *Apulum*, 43, 2006, pp. 321–356.
- Davies, 2009 Phillip DAVIS, *Imitations of Roman Republican Denarii?*, 2009, online <http://rrimitations.ancients.info> (31.10.2022).
- Davies, 2010 Phillip DAVIS, *A New Look on the Poroschia Hoard*, În: *Apulum*, 47, 2010, pp. 249–253.
- Davis, Paunov, 2012 Phillip DAVIS, Evgeni PAUNOV, *Imitations of Republican Denarii from Moesia and Thrace*, În: Evgeni PAUNOV, Svetoslava FILIPOVA (eds), *ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ. Studia in honorem Iliae Prokopov*, Faber, Veliko Tarnovo, 2012, 922 pg., ISBN 978-954-400-717-1; pp. 389–413.
- Dima, Ilie, 2007 Mihai DIMA, Dan ILIE, *Tezaurul de monede de tip Koson descoperit la Târșea, com. Boșorod, jud. Hunedoara*, În: Eugen NICOLAE (ed), *Simpozion de numismatică: organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1504-2004), Chișinău, 29 septembrie – 2 octombrie 2004: Comunicări: Studii și Note*, Fundația Culturală „Onisifor și Octavian Ghibu”, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, Muzeul Național de Istorie a Moldovei din Chișinău, Ed. Enciclopedică, București, 2007, 276 pg.; pp. 35–65.
- Dobesch, 1995 Gerhard DOBESCH, *Das europäische 'Barbaricum' und die Zone der Mediterrankultur: Ihre historische Wechselwirkung und das Geschichtsbild des Poseidonios*, Tyche Suppl., 2, Holzhausen, Wien,

- 1995, 188 pg., ISBN 3-900518-03.
- Dobesch, 2001 Gerhard DOBESCH, *Zur Chronologie des Dakerkönigs Burebista, Die Boier und Burebista*, În: Gerhard DOBESCH, *Ausgewählte Schriften*, Band 2: *Kelten und Germanen*, Herbert HEFTNER, Kurt TOMASCHITZ (eds), Böhlau, Wien, 2001, VI + pp. (577)–1082, ISBN 3412 128996; pp. 781–811, 813–822.
- Dobesch, 2004 Gerhard DOBESCH, *Zentrum, Peripherie und Barbaren in der Urgeschichte und der Alten Geschichte*, În: Herwig FREISINGEN, Alois STUPPNER (eds), *Zentrum und Peripherie. Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte: Materialien des 13. Internationalen Symposiums "Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum"*, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, 57, Wien, 2004, 436 pg., ISBN 978-3-7001-3317-9; pp. 11–93.
- Ferencz, 2007 Iosif Vasile FERENCZ, *Celții pe Mureșul mijlociu: La Tène-ul timpuriu și mijlociu în bazinul mijlociu al Mureșului II î. Chr.*, Bibliotheca Brukenthal, XVI, Ed. Altip, Sibiu, 2007, 340 pg., ISBN 978-973-117-098-5.
- Ferrary, 2017 Jean-Louis FERRARY, *Rome et le monde grec*, Les Belles Lettres, Paris, 2017, 592 pg., ISBN 9782251446349.
- Fischer-Bossert, 2016 Wolfgang FISCHER-BOSSERT, *Koson Droueis*, În: Holger SCHWARZER, Helge-H. NIESWANDT, Katharina MARTIN, Michael BLOMER (eds), *»Man kann es sich nicht prächtig genug vorstellen!«: Festschrift für Dieter Salzmann zum 65. Geburtstag*, Band I, Scriptorium, Marsberg, 2016, XXVIII + 952 pg., ISBN 978-3-932610-57-8; pp. 87–102.
- Florea et alii, 2015 Gelu FLOREA, Silvia MUSTAȚĂ, Răzvan MATEESCU, Cătălin CRISTESCU, Cristina BODÓ, Liliana MATEESCU-SUCIU, Eugen IAROSLAVSCHI, Gabriela GHEORGHIU, Paul PUPEZĂ, Dan CIOATĂ, *Matrița de bronz de la Sarmizegetusa Regia*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2015, 168 pg., ISBN 978-606-543-604-6.
- Frolova, Ireland, 2002 Nina A. FROLOVA, Stanley IRELAND, *The Coinage of the Bosporan Kingdom from the First Century BC to the First Century AD*, BAR International Series, 11002, British Archaeological Reports, Oxford, 2002, 94 pg., ISBN 978-1841713229.
- Georgiev, 1983 Vladimir I. GEORGIEV, *Thrakisch und Dakisch. Thrakische und dakische Namenskunde*, În: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 29, 2, 1983, pp. 1148–1194, 1195–1213.
- Glodariu, 1971 Ioan GLODARIU, *Considerații asupra circulației monedei străine în Dacia sec. II î.e.n.- I e.n.*, În: *Acta Musei Napocensis*, 8, 1971, pp. 71–90.
- Glodariu, 1974 Ioan GLODARIU, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1974, 388 pg.
- Glodariu, 1976 Ioan GLODARIU, *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, BAR Supplementary Series, 8, Oxford, 1976, 276 pg., ISBN 0904531406.
- Glodariu, 2001 Ioan GLODARIU, *Introducere în Istoria antică a României*, Syllabus historia, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2001, 132 pg., ISBN 973-99821-4-X.

- Glodariu, Iaroslavschi, Rusu, 1992
Göbl, 1994
Gostar, 1984
Grigorova, Prokopov, 2002
Grünert, 2002
Günther, 2013
Henț, 2018
Hollstein, 2000
Hollstein, 2016
Hourmouziadis, 2010
Iliescu, 1990
Isvoranu *et alii*, 2010
Isvoranu, 2011
- Ioan GLODARIU, Eugen IAROSLAWSCHI, Adriana RUSU, *Die Münzstätte von Sarmizegetusa Regia*, În: *Ephemeris Napocensis*, 2, 1992, pp. 57–68.
- Robert GÖBL, *Die Hexdrachmenprägung der Gross-Boier: Ablauf, Chronologie und historische Relevanz für Noricum und die Nachbargebiete*, Fassbaender, Wien, 1994, 110 pg., ISBN 3-900538-44-1.
- Nicolae GOSTAR, *Dinaștii daci de la Burebista la Decebal*, În: *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 35, 1984, pp. 45–53.
- Valentina GRIGOROVA, Ilya PROKOPOV, *Les drachmes d'Apollonia et Dyrrachion en Illyrie dans la circulation monétaire en Thrace (IIe-Ier s. av. J.-C.): Trésors et fonds de musées bulgares contenant des monnaies d'Apollonia et Dyrrachion*, În: *Thrace and the Aegean: Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Sofia - Yambol, 25-29 September, 2000*, Volume 1, Sofia, 2002, 968 pg., ISBN 9549071456; pp. 651–679.
- Heinz GRÜNERT, *Gustaf Kossinna, Ein Wegbereiter der nationalsozialistischen Ideologie*, În: Achim LEUBE (ed), *Prähistorie und Nationalsozialismus: Die mittel- und osteuropäische Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933-1945*, Studien zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte, 2, Synchron, Heidelberg, 2002, 674 pg., ISBN 3935025084; pp. 307–320.
- Hans-Christian GÜNTHER, *The First Collection of Odes: Carmina I-III*, În: Hans-Christian GÜNTHER (ed.), *Brill's Companion to Horace*, Brill, Leiden, Boston, 2013, 630 pg., 978-90-04-24196-1, 978-90-04-22362-2; pp. 211–406.
- Alin HENȚ, *Arheologie în național-comunism. Dacii și "istoria de parastas"*, În: *Sargetia*, 9, SN, 2018, pp. 87–105.
- Wilhelm HOLLSTEIN (ed), *Metallanalytische Untersuchungen an Münzen der Römischen Republik*, Berliner numismatische Forschungen, Neue Folge - Band 6, Mann Gebr, Berlin, 2000, 192 pg., ISBN 3786122490.
- Wilhelm HOLLSTEIN, *The Aureus of Casca Longus (RRC 507/1)*, În: *Numismatic Chronicle*, 176, 2016, pp. 155–170.
- Jean HOURMOUZIADIS, *ΚΟΣΩΝ Gold Staters and Silver Drachmae – a Die Study*, În: *Revue Numismatique*, 166, 2010, pp. 287–296.
- Octavian ILIESCU, *Sur les monnaies d'or à la Légende ΚΟΣΩΝ*, În: *Numismatica e Antichità Classiche – Quaderni Ticinesi*, 19, 1990, pp. 185–214.
- Theodor ISVORANU, Mircea BABEȘ, Eugen-Marius CONSTANTINESCU, *Tezaurul monetar geto-dacic din așezarea de la Cârломănești*, În: *Studii și Cercetări de Numismatică*, 1, SN, 2010, pp. 7–34.
- Theodor ISVORANU, Victor COJOCARU, *A Geto-Dacian Coin Hoard from the 1st Century BC in the Light of X-ray Fluorescence Analysis*, În: Ewdoksia PAPUCI-WŁADYKA, Michael VICKERS, Jaroslaw BODZEK, David BRAUND (eds), *Pontika 2008: Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times: Proceedings of the International Conference, 21st-26th April 2008, Krakow*, BAR International Series 2240, Oxford, 2011, 382 pg., ISBN 140730660X,

- 978-1407306605; pp. 159–162.
- Kalinka, 1906 Ernst KALINKA, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien, 1906, 440 pg.
- Kolníková, 1996 Eva KOLNÍKOVÁ, *Norische Münzen im Oppidum von Bratislava und in seinem Hinterland*, In: *Slovenská Numizmatika*, 14, 1996, pp. 9–57.
- Kolníková, 2005 Eva KOLNÍKOVÁ, *Münzen der Eravisker, Azaler und andere Nachahmungen republikanischer Denare im nordkarpathischen Raum*, In: Katalin Biró SEY, Lajos HUSZAR (eds), *In memoriam Ludovici Huszár*, Argumentum Kiado es Nyomda KFT, Budapesta, 2005, 380 pg., ISBN 963-446-358-4; pp. 72–89.
- Kolníková, 2015 Eva KOLNÍKOVÁ, *Münzprägung und Geldwirtschaft an der Ostgrenze der boischen Besiedlung – Forschungsergebnisse und Fragestellungen*, In: Maciej KARWOWSKI, Vladimir SALAČ, Susanne SIEVERS (eds), *Boier zwischen Realität und Fiktion*, Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlovvom 14.–16.11.2013, Römisch-Germanische Kommission Des Deutschen Archäologischen Instituts, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2015, VII + 435, ISBN 978-3-7749-4001-7; pp. 253–271.
- Kramer, 1999-2000 Johannes KRAMER, *Sprachwissenschaft und Politik. Die Theorie der Kontinuität des Rumänischen und der balkanische Ethno-Nationalismus im 20. Jahrhundert*, In: *Balkan-Archiv*, 24-25, 1999-2000, pp. 103–163.
- Lica, 2000 Vasile LICA, *The Coming of Rome in the Dacian World*, Xenia: Konstanzer althistorische Vorträge und Forschungen, 44, Universitätsverlag, Konstanz, 2000, 300 pg., ISBN 387940707X.
- Lockyear, 2004 Kris LOCKYEAR, *The Late Iron Age Background to Roman Dacia*, In: William S. HANSON, Ian P. HAYNES (eds), *Roman Dacia. The Making of a Provincial Society*, Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series, 56, Portsmouth/RI, 2004, 190 pg., ISBN 978-1887829564; pp. 33–74.
- Lockyear, 2008 Kris LOCKYEAR, *Aspects of Roman Republican Coins found in Late Iron Age Dacia*, In: Victor SPINEI, Lucian MUNTEANU (eds), *Miscellanea numismatica antiquitatis in honorem septagenarii magistri Virgiliu Mihăilescu-Bîrliba*, Ed. Academiei Române, București, 2008, 250 pg., ISBN 9789732716373; pp. 147–176.
- Lupu, 1989 Nicolae LUPU, *Tilișca. Asezările arheologice de pe Cățânaș*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, 160 pg.
- Luschin von Ebengreuth, 1904 Andreas LUSCHIN VON EBENGREUTH, *Keltenmünzen von der Gerlitzentalpe und aus Moggio*, In: *Jahrbuch der K.K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmäler*, 2, 1904, pp. 73–102.
- MacDonald, 2005 David MACDONALD, *An Introduction to the History and Coinage of the Kings of the Bosphorus: Including the Coinage of Panticapaeum (with Apollonia and Myrmecium), Phanagoria, Gorgippia, Sindicus Limen Or the Sindoi, Nymphaeum, Theodosia and the Kings of the Cimmerian Bosphorus*, Classical numismatic studies, 5, Classical Numismatics Group INC, Lancaster, 2005, 152 pg., ISBN 0970926820.

- Mihailescu-Bîrliba, 2013 Virgil MIHAILESCU-BÎRLIBA, *Noi analize și interpretări privind moneda romană republicană*, În: *Arheologia Moldovei*, 36, 2013, pp. 153–157.
- Łuczkiwicz, Schönfelder, 2008 Piotr ŁUCZKIEWICZ, Martin SCHÖNFELDER, *Untersuchungen zur Ausstattung eines späteisenzeitlichen Reiterkriegers aus dem südlichen Karpaten- oder Balkanraum*, În: *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz*, Bd. 55, Nr. 1 (2008), pp. 159–210.
- Măndescu, 2010 Dragoș MĂNDESCU, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani*, Muzeul Brăilei, Ed. Istros, Brăila, 2010, 510 pg., ISBN 9789731871653.
- Meta, 2015 Albana META, *Le monnayage en argent de Dyrrhachion 375-60/55 av. J.-C.*, Ecole Française d'Athènes, 1st edition, Atena, 2015, 408 pg., ISBN 978-2869582729.
- Militký, 2015 Jiri MILITKÝ, *Die Boier und die Numismatik – Gegenwärtiger Stand der Forschung und die Möglichkeiten der Interpretation des Fundbestandes*, În: Maciej KARWOWSKI, Vladimír SALAČ, Susanne SIEVERS (eds), *Boier zwischen Realität und Fiktion*, Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.–16.11.2013, Römisch-Germanische Kommission Des Deutschen Archäologischen Instituts, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2015, VII + 435, ISBN 978-3-7749-4001-7; pp. 69–101.
- Mitrea, 2011 Bucur MITREA, *Monedele descoperite în cetățuia geto-dacă de la Poiana*, În: *Arheologia Moldovei*, 24, 2011, pp. 187–219.
- Mitthof, 2017 Fritz MITTHOF, *Vexatissimi nummi*, În: *Acta Musei Napocensis*, 54/1, 2017, pp. 105–167.
- Mitthof, 2022 Fritz MITTHOF, *Goldstatere der bosporanischen Herrscher Pharnakes II. und Asandros vom Lysimachos-Typ. Die Analyse eines Siebenbürger Schatzfundes durch Abbé Eder aus dem Jahr 1803*, În: Bernhard WYTEK, Daniela WILLIAMS (eds), *Ars Critica Nummaria. Joseph Eckhel (1737-1798) and the Transformation of Ancient Numismatics*, Austrian Academy of Sciences Press, Wien, 2022, 684 pg., ISBN 978-3-700187745; pp. 211–246.
- Moisil, 2012 Delia MOISIL, *Descoperiri monetare antice și byzantine din Romania IV*, În: *Cercetări numismatice*, 18, 2012, pp. 293–322.
- Munteanu, 2002 Lucian MUNTEANU, *Despre descoperirile monetare de tip Koson*, În: *Arheologia Moldovei*, 25, 2002, p. 253-270.
- Munteanu, 2003 Lucian MUNTEANU, *Despre emiterea monedelor de tip Koson*, În: *Arheologia Moldovei*, 26, 2003, pp. 241–264.
- Munteanu, 2011 Lucian MUNTEANU, *Some Remarks Concerning the Gold Coins with the Legend 'ΚΟΣΩΝ'*, În: Nicholas HOLMES (ed), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress: Glasgow 2009*, Volume I, International Numismatic Council, British Academy, University of Glasgow, The Hunterian, Glasgow, 2011, 1126 pg., ISBN 978-1-907427-17-6; pp. 304–309.
- Munteanu, Chiriac, 2016 Lucian MUNTEANU, Costel CHIRIAC, *The Hoard with Coins of „Huși-Vovriești” Type Discovered in Huși*, În: Victor COJOCARU, Alexander RUBEL (eds), *Mobility in Research on the Black Sea Region*, Pontica et Mediterranea, VI, Mega Publishing House, Cluj-Napoca

- ca, 2016, 580 pg., ISBN 978-606-543-722-7; pp. 541–580.
- Musilová *et alii*, 2014 Margaréta MUSILOVÁ, Peter BARTA, Angelika HERUCOVÁ (eds), **Bratislavský hrad: dejiny, výskum a obnova:** [kolektívna monografia prednášok z konferencie konanej v dňoch 22.-23. 9. 2014 na Bratislavskom hrade v rámci projektu Európskej únie Danube Limes Brand], Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave, Bratislava, 2014, 340 pg., ISBN 8097192373, 9788097192372.
- Musilová, Resutík, 2022 Margaréta MUSILOVÁ, Branislav RESUTÍK, *Bratislava Castle, Excavation and Presentation of the Celto-Roman Acropolis*, În: Szilvia BIRÓ (ed), **Pannonia Underground: Proceedings of the conference held in Szombathely in November 2021**, National Cultural Fund of Hungary, Savaria Museum, Szombathely, Palatia Press, Szombathely, 2022, ISBN 978 963 9827 42 4; pp. 53–75.
- Nawotka, 1992 Krzysztof NAWOTKA, *Asander of Bosphorus. His Coinage and Chronology*, În: *American Journal of Numismatics*, 3-4, 1992, pp. 21–48.
- Niculescu, 2004-2005 Gheorghe Alexandru NICULESCU, *Archaeology, Nationalism and the „History of the Romanians“*, În: *Dacia*, NS, 48/49, 2004-2005, pp. 99–124.
- Niculiță, 2004 Ion NICULIȚĂ, **Thraco-Getica: Studii și materiale**, Ed. Cartididact, Chișinău, 2004, 386 pg., ISBN 9975940722.
- Niculiță, Teodor, Zanoci, 2002 Ion NICULIȚĂ, Silvia TEODOR, Aurel ZANOCI, **Butuceni: Monografie arheologică**, Bibliotheca Thracologica, XXXVI, Ministerul Educației și Cercetării, Universitatea de Stat din Moldova, Institutul Român de Tracologie, Vavila Edinf SRL, București, 2002, 246 pg., ISBN 97 3-8155-13-4.
- Niculiță, Zanoci, Băț, 2013 Ion NICULIȚĂ, Aurel ZANOCI, Mihail BĂȚ, *Fortified settlements of the 6th-3rd centuries BC in the Southern part of the Middle Dniester*, În: Bogdan Petru NICULICĂ, Dumitru BOGHIAN (eds), **Semper fidelis: In honorem magistri Mircea Ignat**, Bibliotheca Societas Pro Patrimonium, I, Ed. Istros a Muzeului Brăilei, Suceava, 2013, 408 pg., ISBN 978-606-654-070-4; pp. 299–323.
- Niculiță, Zanoci, Băț, 2014 Ion NICULIȚĂ, Aurel ZANOCI, Mihail BĂȚ, *Administrative, Religious and Cult Centers in the East-Carpathian Area during the 2nd Half of the 1st Millennium BC*, În: *Mousaios*, 19, 2014, pp. 259–276.
- Niculiță, Zanoci, Băț, 2015 Ion NICULIȚĂ, Aurel ZANOCI, Mihail BĂȚ, *Newly Discovered Iron Age Sites near the Village of Stohnaia, Rezina District, Republic of Moldova*, În: *Istros*, 21, 2015, pp. 153–176.
- Niculiță, Zanoci, Băț, 2016 Ion NICULIȚĂ, Aurel ZANOCI, Mihail BĂȚ, **Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului**, Biblioteca „Tyragetia”, XXVII, LCȘ „Tracologie”, Universitatea de Stat din Moldova, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, 2016, 464 pg., ISBN 978-9975-8 0-903-0, 978-9975-87-160-0.
- Părpăuță, 2006 Tiberius D. PĂRPĂUȚĂ, **Moneda în Dacia preromană: secolele IV a Chr. - I p. Chr.**, Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, II, Academia Română – Filiala Iași, Institutul de Arheologie Iași, Ed. Trinitas, Iași, 2006, 476 + [58] pg., ISSN 973-7834-71-2, 97-973-7834-71-3.
- Paunov, 2013 Eugeni I. PAUNOV, *From Koine to Romanitas: The Numismatic Evidence for Roman Expansion and Settlement in Bulgaria in Antiquity*

- (*Moesia and Thrace, ca. 146 BC – AD 98/117*), Ph.D. Thesis, Cardiff, 2013, xiii + 910 + 5 plates (*ms, on-line*).
- Paunov, 2014 Eugeni I. PAUNOV, *Dies for Striking Republican and Early Imperial Coins from Moesia and Thrace: Ancient Forgeries or Something Else?*, În: *Journal of Ancient History and Archaeology*, 1, 2014, pp. 29–35.
- Paunov, Prokopov, 2002 Eugeni I. PAUNOV, Ilya S. PROKOPOV, *An Inventory of Roman Republican Coin Hoards and Coins in Bulgaria (IRRCHBulg)*, Glax: collana di Studi e Ricerche di Numismatica, 15, Ennerre, Milano, 2002, 184 pg., ISBN 8887235260.
- Paunov, Prokopov, 2013 Eugeni I. PAUNOV, Ilya S. PROKOPOV, *Actium and the “Legionary” Coinage of Mark Antony. Historical, Economic and Monetary Consequences in Thrace (the Coin Evidence)*, În: Katerini LIAMPI, Cleopatra PAPAEVANGELOU-GENAKOS, Konstantinos ZACHOS, Angelika DOUSOUGLI, Athena IAKOVIDOU (eds), *Numismatic History and Economy in Epirus during Antiquity: Proceedings of the 1st International Conference Numismatic History and Economy in Epirus during Antiquity (University of Ioannina, October 3rd – 7th 2007)*, KERMA, III, Atena, 2013, 663 + plates; pp. 107–128.
- Pesditschek, 2009 Martina PESDITSCHKEK, *Barbar, Kreter, Arier: Leben und Werk des Althistorikers Fritz Schachermeyr*, Band 2, Saarbrücken, 2009, 524 pg., ISBN 3838106415, 978-3838106410.
- Petac, Georgescu, 2015 Emanuel PETAC, M. Georgescu, *O monedă rară de tip Vârteju-București descoperită în București (Dâmăroaia)*, În: *Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice*, 1, 2015, pp. 148–151.
- Petac, Vîlcu, 2012 Emanuel PETAC, Aurel VÎLCU, *Syrian wars and the beginning of Lysimachus-type staters at Tomis*, În: *Istros*, 18, 2012, pp. 51–63.
- Petac, Vîlcu, 2013 Emanuel PETAC, Aurel VÎLCU, *The Lysimachus type Gold mintage from Odessos*, În: *Istros*, 19, 2013, pp. 297–326.
- Petolescu, 2010 Constantin C. PETOLESCU, *Dacia: un mileniu de istorie*, Academia Română. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Ed. Academiei Române, București, 2010, 384 pg. + o hartă, ISBN 978-973-27-1999-2.
- Petolescu, 2016 Constantin C. PETOLESCU, *Decebal regele dacilor*, Ed. Enciclopedică, București, 2016, 256 pg., ISBN 978-973-45-0725-2.
- Petolescu, 2017 Constantin C. PETOLESCU, *Geneza poporului român. O sinteză arheologică și istorică*, Ed. Enciclopedică, București, 2017, 268 pg., ISBN 978-973-45-0732-0.
- Petolescu, 2018 Constantin C. PETOLESCU, *La romanité daco-mésienne et l’ethnogenèse des Roumains*, Ed. Academiei Române, București, 2018, 228 pg., ISBN 9789732729243.
- Petolescu, 2011 Carmen Maria PETOLESCU, *Monedele regelui Coson*, Muzeul Național de Istorie a României, Ed. Academiei Române, București, 2011, 128 pg. + planșe, ISBN 978-973-27-2141-4.
- Picard, 2008 Olivier PICARD, *Thasische Tetradrachmen und die Balkankriege im ersten Jahrhundert v. Chr.*, În: Friedrich BURRER, Holger MÜLLER (eds), *Kriegskosten und Kriegsfinanzierung in der Antike*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2008, 336 pg., ISBN 978-3-534-20920-0; pp. 175–192.

- Plantos, Ciută, 2015 Cristi PLANTOS, Marius-Mihai CIUȚĂ, *New Discovered Archaeological Artifacts from Craiiva "Piatra Craivii" Dacian Fortress (Cricău Commune, Alba County) I*, În: *Acta Terrae Septemcastrensis*, 14, 2015, pp. 251–263.
- Pop, 2008 Horea POP, *Argintul dacic sălăjean* [album], Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2008, 110 pg., ISBN 978-973-1868-38-7.
- Pop, Găzdac, 1999 Horea POP, Cristian GĂZDAC, *The Roman Hoard from Șimleul Silvaniei*, În: *Acta Musei Napocensis*, 36, 1999, pp. 169–187.
- Pop, Pupeză, 2006 Horea POP, Paul PUPEZĂ, *Dacians and Celts in the North-Western Romania*, În: Valeriu SÎRBU, Dan Lucian VAIDA (eds), *Thracians and Celts*, Proceedings of the Inter-national Colloquium from Bistrița, 18–20 of May, 2006, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, 324 pg., ISBN 97 3-7867-78-5; pp. 183–212.
- Popescu, 2013 Mariana-Cristina POPESCU, *Hellenistic and Roman Pottery in Pre-Roman Dacia (2nd century B.C. - 1st century A.D.)*, The Ministry of Culture, National History Museum of Transylvania, Biblioteca Mvsei Napocensis, XL, Ed. A.R.A., București, 2013, 280 pg., ISBN 978-973-88465-7-9.
- Popescu, 2014 Mariana-Cristina POPESCU, *Roman Pottery discovered on the Dacian Site of Răcățâu (Bacău County, Romania): The case of Pontic Sigillata*, În: *Rei Cretariae Romanæ Favtorvm Acta*, 43, Congressvs Vicesimvs Octavvs Rei Cretariae Romanæ Favtorvm Catinae Habitvs MMXII, Bonn, 2014, ISSN 0484-3401, ISBN 978-3-7749-3906-6; pp. 151–158.
- Preda, 1973 Constantin PREDĂ, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- Preda, 1998 Constantin PREDĂ, *Istoria monedei în Dacia preromană*, Colecția „Biblioteca Băncii Naționale”, Editura Enciclopedică, București, 1998, 376 pg., ISBN 973-45-0229-8.
- Preda, 2007 Constantin PREDĂ, *Some Thoughts on the Coinages of the Eastern Celts and the Geto-Dacians*, În: *Slovenská Numizmatika*, XVIII, 2007, pp. 115–126.
- Prokopov, 2006 Ilya PROKOPOV, *Die Silberprägung der Insel Thasos und die Tetradrachmen des „thasischen Typs“ vom 2.–1. Jahrhundert v. Chr.*, Griechisches Münzwerk, Akademie Verlag, Berlin, 2006, 342 pg. + 118 Taf., ISBN 3050040408.
- Prokopov, 2009 Ilya PROKOPOV, *Basic Coin Types in Thrace: Recorded Quantities and their Participation in the Coin Circulation during the 2nd-1st Centuries BC*, În: ΚΕΡΜΑΤΙΑ ΦΙΛΙΑΣ, Atena, 2009, ISBN 978-960-9845 1-4-4, 978-960-98451-2-0, 978-960-98451-3-7, 978-960-89506-6-5, 9 78-960-89506-7-2, 978-960-89506-8-9; pp. 247–253.
- Prokopov, 2011 Ilya S. PROKOPOV, *The Imitations of Late Thasian Tetradrachms: Chronology, Classification and Dating*, În: Nicholas HOLMES (ed), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress: Glasgow 2009*, Volume I, International Numismatic Council, British Academy, University of Glasgow, The Hunterian, Glasgow, 2011, 1126 pg., ISBN 978-1-907427-17-6; pp. 337–344.
- Prokopov, 2012 Ilya S. PROKOPOV, *The Silver Coinage of the Macedonian Regions 2nd – 1st Century BC*, Collection Moneta – 131, Moneta, Wetteren, 2012, 248 pg., ISBN 9789491384004.

- Purece *et alii*, 2014 Silviu I. PURECE, Gheorghe NATEA, Vasile PALAGHIE, Sabin Adrian LUCA, *The Hoard with Roman Republican and Dyrhachian Coins from Miercurea Sibiului IV - Highway*, În: *Coinage and commerce in Southeast Europe*, VI, 2014, pp. 7–47.
- Rustoiu, 2005a Aurel RUSTOIU, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in South-Western Transylvania*, În: Halina DOBRZAŃSKA, Vincent MEGAW, Paulina POLESKA (eds), *Celts on the Margin: Studies in European Culture Interaction, 7th century BC – 1st century AD, dedicated to Zenon Woźniak*, Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, Kraków, 2005, 212 pg., ISBN 8390882388; pp. 109–119.
- Rustoiu, 2005b Aurel RUSTOIU, *Archäologische und historische Hinweise betreffend den Anfang der keltischen Kolonisation des innerkarpatischen Raumes*, În: *Apulum*, 42, 2005, pp. 57–76.
- Rustoiu, 2006 Aurel RUSTOIU, *The Celts between Tisa and the Carpathians before and after the Great Invasion in the Balkans*, În: Valeriu SÎRBU, Dan Lucian VAIDA (eds), *Thracians and Celts*, Proceedings of the International Colloquium from Bistrița, 18–20 of May, 2006, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, 324 pg., ISBN 973-7867-78-5; pp. 213–228.
- Rustoiu, 2008a Aurel RUSTOIU, *The Beginning of the Celtic Colonization inside the Carpathians. Archaeological and Historical Reference Points*, În: Horia POP (ed), *Dacian Studies. Contributions for La Tène Period Researches: In Memoriam dr. Mircea RUSU*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2008, 192 pg., ISBN 9731868569, 9789731868561; pp. 33–52.
- Rustoiu, 2008b Aurel RUSTOIU, *The Celts from Transylvania and the Indigenous Communities from Northern Balkans. Cultural Exchanges and Individual Mobility*, În: *Ephemeris Napocensis*, 18, 2008, pp. 25–44.
- Rustoiu, 2012a Aurel RUSTOIU, *Commentaria archaeologica et historica (I)*, În: *Ephemeris Napocensis*, 22, 2012, pp. 159–183.
- Rustoiu, 2012b Aurel RUSTOIU, *The Celts and Indigenous Populations from the Southern Carpathian Basin. Intercommunity Communication Strategies*, În: Sándor BERECKI (ed), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș: 7–9 October 2011*, Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Seria Archaeologica, V, Târgu Mureș, Ed. Mega, 2012, 534 pg., ISBN 978-606-543-275-8; pp. 357–390.
- Rustoiu, 2015a Aurel RUSTOIU, *Weapons as Symbols and the Multiple Identities of the Warriors. Some Examples from Transylvania*, În: Stefanie WEFERS, Maciej KARWOWSKI, Janine FRIES-KNOBLACH, Peter TREBSCH, Peter C. RAMSL (eds), *Waffen – Gewalt – Krieg: Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Institut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego - Rzeszów 19.-22. September 2012*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas, 79, Beier & Beran, Archäologische Fachliteratur, Langenweissbach, 2015, 346 pg., ISBN 978-3-95741-042-9; pp. 127–148.
- Rustoiu, 2015b Aurel RUSTOIU, *The Celtic Horizon in Transylvania. Archaeological and Historical Evidence*, În: Sándor BERECKI, *Iron Age Settlement Patterns and Funerary Landscapes in Transylvania (4th-2nd Centuries*

- BC): with a contribution by Aurel Rustoiu**, *Catalogi Muzei Marisiensis, seria archaeologica*, II, Mega, Târgu Mureș, 2015, 162 pg., ISBN 978-606-543-594-0; pp. 9–29.
- Rustoiu, 2016 Aurel RUSTOIU, *Some Questions Regarding the Chronology of La Tène Cemeteries from Transylvania. Social and Demographic Dynamics in Rural Communities*, În: Sándor BERECKI (ed), ***Iron Age Chronology in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș: 8–10 October 2015***, Bibliotheca Muzei Marisiensis, Series Archaeologica, XII, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2016, 410 pg., ISBN 978-606-543-784-5; pp. 235–264.
- Rustoiu, 2021 Aurel RUSTOIU, *Human Mobility and Identity Constructs in the Eastern Carpathian Basin during Late Iron Age. Some Preliminary Observations*, În: Aurel RUSTOIU, Mariana EGRI (eds), ***Community Dynamics and Identity Constructs in the Eastern Carpathian Basin during the Late Iron Age: The Impact of Human Mobility***, Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, Interferențe Etnice și Culturale în Mileniile I a. Chr. – I p. Chr., XXVII, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2021, 222 pg., ISBN 9786060201748; pp. 13–29.
- Rustoiu, Berecki, 2016 Aurel RUSTOIU, Sándor BERECKI, *Cultural Encounters and Fluid Identities in the Eastern Carpathian Basin in the 4th-3rd Centuries BC*, În: Ian ARMIT, Hrvoje POTREBICA, Matija ČREŠNAR, Philip MASON, Lindsey BÜSTER (eds), ***Cultural Encounters in Iron Age Europe***, Series Minor, 39, Archaeolingua, Budapesta, 2016, ISBN 978-963-9911-83-3; pp. 285–304.
- Rustoiu, Gheorghiu, 2010 Aurel RUSTOIU, Gabriela GHEORGHIU, “*General*” and “*Particular*” in the Dressing Fashion and Metalwork (An iron variant of the Jezerine type brooches from Piatra Craivii – Alba County), În: Ionel CÂNDEA, ***Tracii și vecinii lor în antichitate: The Thracians and Their Neighbors in Antiquity: Studia in Honorem Valerii Sîrbu***, Ed. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2010, 662 pg., ISBN 9731871586, 9789731871585; pp. 447–457.
- Rustoiu, Ursuțiu, 2013 Aurel RUSTOIU, Adrian URSUȚIU, *Celtic Colonization in Banat. Comments regarding the Funerary Discoveries*, În: Valeriu SÎRBU, Radu ȘTEFĂNESCU (eds), “***Necropolises, Cult places, Religion, Mythology*” - The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages**, Vol. II: ***Necropolises, Cult places, Religion, Mythology***, Proceedings of The 12th International Congress of Thracology, Târgoviște, 10th-14th September 2013, Ed. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2013, 466 pg., ISBN 978-606-65 4-077-3; pp. 323–345.
- Sășianu, 1980 Alexandru SĂȘIANU, ***Moneda antică în vestul și nord-vestul României***, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1980, 198 + XXXI pg.
- Șerbănescu, 2017 Done ȘERBĂNESCU, ***Tezaure monetare din epoca geto-dacică descoperite în Județul Călărași***, Ed. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2017, 176 pg., ISBN 9786066542388.
- Stan, 2014 Marius Grigore STAN, *The Phenomenon of Roman Republican Coinage in Pre-Roman Dacia. A Reexamination of the Evidence*, În: *Journal of Ancient History and Archaeology*, No. 1.4/2014, pp. 44–67.

- Sordi, 1982 Marta SORDI, *Timagene di Alessandria: uno storico ellenocentrico e filobarbaro*, În: Hildegard TEMPORINI, Wolfgang HAASE (eds), ***Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt***, Part II: *Principat*, 30.1: *Sprache und Literatur*, Walter de Gruyter & Co., Berlin & New York, 1982, XII + 896 pg.; pp. 775–797.
- Spinei, Rubel, 2008 Victor SPINEI, Alexander RUBEL (eds), Sebastian BRATHER, ***Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Ages***, Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi, 2, Ed. Academiei Române, 2008, 490 pg., ISBN 9732716983, 9789732716984.
- Strobel, 1998 Karl STROBEL, *Dacii. Despre complexitatea mărimilor etnice, politice și culturale ale istoriei spațiului Dunării de Jos*, În: *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 49, 1998, pp. 61–95, 207–227.
- Strobel, 2005-2007 Karl STROBEL, *Die Frage der rumänischen Ethnogenese. Kontinuität – Diskontinuität im unteren Donaauraum in Antike und Frühmittelalter*, În: *Balkan-Archiv*, N.F., 30–32, 2005–2007, pp. 59–166.
- Strobel, 2014 Karl STROBEL, *Vorrömischer und frühromischer Geldverkehr in Noricum: Fragen und Tendenzen*, În: Michael ALRAM, Hubert EMMERIG, Reinhardt HARREITHER (eds), ***Akten des 5. Österreichischen Numismatikertages: Enns, 21.-22. Juni 2012***, Forschungen in Lauriacum, 15, Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege Oberösterreich, Enns-Linz, 2014, X + 248 pg., ISBN 9783902299093; pp. 67–99.
- Strobel, 2015a Karl STROBEL, *Das frühe Stammesreich der keltischen Noriker in Kärnten – Ein Konstrukt der Wissenschaftsgeschichte. Zur Geschichte der Träger der latènezeitlichen Mokronog-Kultur beiderseits der Karawanken*, În: Renate LAFER, Karl STROBEL (eds), ***Antike Lebenswelten: Althistorische und papyrologische Studien***, De Gruyter, Berlin/Boston, 2015, 412 pg., ISBN 978-3-11-035941-1; pp. 28–152.
- Strobel, 2015b Karl STROBEL, *Antike Geographie und Ethnographie: Quellensteinbrüche für die Eisenzeitarchäologie?*, În: Raimund KARL, Jutta LESKOVAR (eds), ***Interpretierte Eisenzeiten: Fallstudien, Methoden, Theorie: Tagungsbeiträge der 1. Linzer Gesprächszur interpretativen Eisenzeitarchäologie***, Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich, Folge 18, Linz, 2015, 258 pg., ISBN 3-85474-137-5; pp. 191–220.
- Strobel, 2015c Karl STROBEL, *Die Boii – ein Volk oder nur rein Name? Zur Problematik von antiker Geographie und Ethnographie*, În: Maciej KARWOWSKI, Vladimír SALAČ, Susanne SIEVERS (eds), ***Boier zwischen Realität und Fiktion***, Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.–16.11.2013, Römisch-Germanische Kommission Des Deutschen Archäologischen Instituts, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2015, VII + 435, ISBN 978-3-7749-4001-7; pp. 35–67.
- Strobel, 2016a Karl STROBEL, *Der untere Donaauraum in der Kartographie des Ptolemaios zwischen Aktualität und Antiquiertheit. Das Bild Dakiens in der antiken Geographie*, În: *Orbis Terrarum*, 14, 2016 [2017], pp. 194–228.
- Strobel, 2016b Karl STROBEL, *Die Daker und Dakien. Ein Pseudo-Ethnos im Spiegel der sich wandelnden Ethnonymik und Toponymik*, În: Monika FRASS Herbert GRAßL, Georg NIGHTINGALE (eds), ***Akten des 15. Öster-***

- reichischen Althistorikertages: Salzburg, 20.-22. November 2014*, DIO-MEDES, Sonderband, Salzburg, 2016, 254 pg., ISBN 978-3902776167; pp. 149–193.
- Strobel, 2017 Karl STROBEL, *Rez. zu Bernhard Maier, Geschichte und Kultur der Kelten, München (C.H. Beck) 2012*, În: *Klio*, Band 99, Heft 2, 2017, pp. 705–713.
- Strobel, 2018 Karl STROBEL, *Zur vermeintlichen Statthalterschaft des Domitius Ahenobarbus in Illyricum und zu den Kommanden des M. Vinucius im Donauraum*, În: Raimund KASTLER, Felix LANG, Holger WENDLING (eds), *Faber Salisburgi: Festschrift für Wilfried Kovacovics zum 65. Geburtstag*, Salzburg Studien. Forschung zu Geschichte, Kunst und Kultur, 18, Schriften zur Archäologie und Archäometrie der Paris Lodron-Universität Salzburg, 10, Eigenverlag: c/o Universität Salzburg, Fachbereich Altertumswissenschaften, Salzburg, 2018, 390 pg., ISBN 978-3-9504667-0-6; pp. 305–316.
- Strobel, 2019a Karl STROBEL, *Pseudofakten und Ethnonationalismus am Beispiel der „Geschichte der Daker“: Ein Beitrag zur Dekonstruktion axiomatischer Geschichtsbilder und ihrer Folgen in der Archäologie und Numismatik des Donau- und Balkanraumes*, În: *Arheologia Moldoviei*, 42, 2019, pp. 21–66.
- Strobel, 2019b Karl STROBEL, *Südosteuropa in der Zeit von Republik und Principat: Vorgeschichte, Etablierung und Konsolidierung römischer Herrschaft (4. Jh. v. Chr. - 249 n. Chr.)*, În: Fritz MITTHOF, Peter SCHREINER, Oliver Jens SCHMITT (eds), *Handbuch zur Geschichte Südosteuropas*, Band I: *Herrschaft und Politik in Südosteuropa von der römischen Antike bis 1300*, Teilband 1, De Gruyter Oldenbourg, Berlin, Boston, 2019, XLIV + 1122 pg., ISBN 9783110639667, 9783110643428; pp. 104–109 (Jordanes), 110–121, 131–322.
- Strobel, 2019c Karl STROBEL, *Kaiser Traian. Eine Epoche der Weltgeschichte*, F. Pustet, Regensburg, 2019, 576 pg., ISBN 978-3791721729.
- Suceveanu, 1975 Alexandru SUCEVEANU, *À propos d'Argedava à la lumière d'une inscription inédite*, În: *Revue Roumaine d'Histoire*, 14, 1975, pp. 111–118.
- Suceveanu, 1983 Alexandru SUCEVEANU, *Burebista et la Dobroudja*, În: *Thraco-Dacica*, 4, 1983, pp. 45–58.
- Suceveanu, 1998 Alexandru SUCEVEANU, Πρώος καί μέγιστος (βασιλεύς) τών επί θράκης βασιλέων: IGB I², 13, Z. 22–23, În: *Tyche*, 13, 1998, pp. 229–247.
- Teleaga, 2016 Emilian TELEAGA, *Schwerter aus der Region des Eisernen Tores. Ein chronologischer Beitrag der Mittel- und Spät-La-Tène-Waffengräber*, În: Sándor BERECKI (ed), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş: 8–10 October 2015*, Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Series Archaeologica, XII, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2016, 410 pg., ISBN 978-606-543-784-5; pp. 293–324.
- Torbov, Anastassov, 2008 Nartsis TORBOV, Jordan ANASTASSOV, *Le groupe „Padea-Panajurski Kolonii“: réexamen des ensembles funéraires des IIe et Ier s. av. J.-C. du nord-ouest de la Bulgarie*, În: Valeriu SÎRBU, Ion STÎNGĂ

- (eds), *The Iron Gates Region during the Second Iron Age: Settlements, Necropolises and Treasures*, Proceedings of the International Colloquium Drobeta-Turnu Severin, June 12–15th 2008, Ed. Universitaria, Craiova, 2008, 150 pg., ISBN 978-606-510-478-5; pp. 95–107.
- Trebsche, 2015 Peter TREBSCH, *Das Wandern ist der Boier Lust? Quellenkritische Überlegungen zur Ethnizität latènezeitlicher Gruppen im mittleren Donaauraum*, În: Maciej KARWOWSKI, Vladimír SALAČ, Susanne SIEVERS (eds), *Boier zwischen Realität und Fiktion*, Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlovvom 14.–16.11.2013, Römisch-Germanische Kommission Des Deutschen Archäologischen Instituts, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2015, VII + 435, ISBN 978-3-7749-4001-7; pp. 183–210.
- Vasilescu et alii, 2011 Angela VASILESCU, B[ogdan]. CONSTANTINESCU, Roxana BUGOI, *Micro-SR-XRF Studies of Gold Provenance in Archaeology*, În: *Romanian Journal of Physics*, Vol. 56, Nos. 3–4, 2011, pp. 366–372.
- Vîlcu, 2010 Aurel VÎLCU, *Sur les statères en or de type Koson*, În: *Transylvanian Review*, 19, Suppl. 5, 2010, 1, pp. 199–212.
- Vîlcu et alii, 2011 Aurel VÎLCU, Emanuel PETAC, Bogdan CONSTANTINESCU, Cătălina CHIOJDEANU, Daniela STAN, Gheorghe NICULESCU, *Considerations Regarding the Greek Gold Coins Struck during the 4th to the 1st Centuries BC in the Light of XRF Analysis*, În: *Peuce*, SN, IX, 2011, pp. 501–512.
- Vrtel, 2015 Andrej VRTEL, *Bemerkungen zum Katastrophenhorizont des Bratislavaer Oppidums*, În: Stefanie WEFERS, Maciej KARWOWSKI, Jantine FRIES-KNOBLACH, Peter TREBSCH, Peter C. RAMSL (eds), *Waffen – Gewalt – Krieg: Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego - Rzeszów 19.–22. September 2012*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas, 79, Beier & Beran, Archäologische Fachliteratur, Langenweissbach, 2015, 346 pg., ISBN 978-3-95741-042-9; pp. 53–69.
- Vrtel, 2016 Andrej VRTEL, *The Internal Structure of Late Latène Settlement of Bratislava*, În: *Revue Archéologique de Picardie*, N° Spécial 30: Geertui BLANCQUAERT, François MALRAIN (eds), *Évolution des sociétés gauloises du Second âge du Fer, entre mutations internes et influences externes: Actes du 38e colloque international de l'AFEAF – Amiens: du 29 mai au 1er juin 2014*, 2016, ISSN 1272-6117; pp. 333–342.
- Vulpe, Teodor, 2003 Radu VULPE, Silvia TEODOR (Au mai colaborat Mircea NICU și Stela ȚAU), *Piroboridava: Așezarea geto-dacică de la Poiana*, Ministerul Educației Naționale, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica, XXXIX, București, 2003, 736 pg., ISBN 973-8155-18-5.
- Wahle, 1941 Ernest WAHLE, *Zur ethnischen Deutung frühgeschichtlicher Kulturprovinzen. Grenzen der frühgeschichtlichen Erkenntnis*, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philologisch-Historische Klasse, Jahrgang 1940/41, 2. Abhandlung, Heidelberg, 1941, 148 pg.

- Winkler, 1972 Iudita WINKLER, *Considerații despre moneda „Koson”*, În: *Studii și cercetări de istorie veche*, Tomul 23, 2, 1972, pp. 173–199.
- Woytek et alii, 2012 B. E. WOYTEK, M. RODRIGUES, F. CAPPA, M. SCHREINER, M. RADTKE, U. REINHOLZ, *Imitations of Roman Republican Denarii: New Metallurgical Data*, În: *American Journal of Numismatics*, 24, 2012, pp. 133–162.